

ENDRE ARATÓ

K HOSPODÁRSKYM DEJINÁM SLOVENSKA OD R. 1849 DO 1900*

Vývoj továrenského priemyslu a obchodu na Slovensku

Koloniálne prekážky vysvetľujú, prečo sa v Uhorsku kapitalizmus pohol predovšetkým v oblasti úverového života a poľnohospodárstva. Toto sa, prirodzene, vzťahuje aj na Slovensko, udržiavané maďarskými pánujúcimi triedami v polokoloniálnej závislosti.

Kapitalistický vývoj sa po r. 1867 pohol aj v oblasti továrenského priemyslu, hoci práve v tejto oblasti hatí rakúska buržoázia uhorský vývin najsilnejšie. Nie je teda nič prirodzenejšie, ako že rakúsky a maďarský kapitál zdržuje vo veľkej miere vytvorenie slovenského továrenského priemyslu. V dôsledku toho priemyselné podniky slovenskej buržoázie prekračujú iba tu a tam úroveň remeselníckej dielne pracujúcej s viacerými tovaríškami. Ale ani v tejto oblasti nechýbajú úsilia — ako sme to videli v úverovom živote — zakladať väčšie podniky, sjednotiť menšie remeselnícke dielne. Slovenská buržoázia sa — pravda, s podstatne menším úspechom ako v oblasti úverového života — vedome usiluje a založenie väčších priemyselných podnikov.

Aj teraz je našou úlohou všimnúť si najprv cudzí kapitál na Slovensku, čo nám potom jasne ukáže ťažké polokoloniálne prekážky, ktoré stály v ceste vytvoreniu slovenského továrenského priemyslu.

Ako sme spomenuli, vyrovnanie, hoci za ťažkých obmedzení, predsa umožnilo vývin uhorského továrenského priemyslu. V ôsmich rokoch, ktoré uplynuli medzi vyrovnaním a krízou v rokoch 1873—1875, založili nové podniky, továrne, veľa menších dielní a individuálnych podnikov sa pretransformovalo na účastinné spoločnosti, v dôsledku čoho sa podstatne rozšírily.¹

Tento vývin sa, prirodzene, vzťahuje na Slovensko, na maďarské a rakúske podniky na Slovensku.

Medzi rokmi 1867—1880 vznikly na Slovensku tieto účastinárske spoločnosti:

* Pokračovanie štúdie z Historického časopisu 1953, č. 2.

¹ Porovnaj Sándor Vilmos, *A magyar gyáripár és bányászat 1867—1880 között*, rukopis, 9. P a c h Zsigmond Pál, *Magyar gazdaságtörténet*, Közgazdaságtudományi egyetemi jegyzet, Budapest 1952, 82.

1. Krompaško-hornádske železiarne	1,000.000	for. zákl. kapitál
2. Diosecký cukrovar	500.000	" " "
3. Trnavský cukrovar	600.000	" " "
4. Hornouhorský vývozný parný mlyn, Košice	250.000	" " "
5. Košický prvý parný mlyn	300.000	" " "
6. Lučenský parný mlyn	200.000	" " "
7. Kežmarská škrobáreň a liehovar	134.000	" " "
8. Veľkošarišský umelý mlyn, Prešov	320.000	" " "
9. Popradská zemiaková škrobáreň	100.000	" " "
10. Košická továreň na mlynské kamene	105.000	" " "
11. Škrobáreň v Spišskej Novej Vsi	119.000	" " "
12. Hlinická továreň na mlynské kamene	36.000	" " "
13. Prvá uhorská pradiareň ľanu a konopí, Kežmarok	232.000	" " "
14. Spišská továreň na bielenie plátna, Kežmarok	62.000	" " "
15. Bratislavská papiereň	150.000	" " "
16. Papiereň, úč. spol., Ružomberok	45.000	" " "
17. Hornouhorská stavebná úč. spol., Košice	96.750	" " "
18. Košická úč. spol., na sviatplyn	220.000	" " "

Uvedený zoznam jasne ukazuje, že sa vyvíjal ľahký priemysel a v rámci toho predovšetkým potravinársky. Príčinou tohto vývinu príznačného pre celú krajinu bolo, že rakúska buržoázia všeobecne hatila vývin továrenského priemyslu na Slovensku a v Uhorsku, v to počítajúc Slovensko, mohli sa vyvíjať len tie odvetvia priemyslu, ktoré sa nekrížili so záujmami buržoázie v krajine. Takýto bol v prvom rade potravinársky priemysel a v jeho rámci bol s hľadiska zásobovania potravinami najmä vývin mlynskeho priemyslu záujmom rakúskej buržoázie.³ Toto odzrkadľujú aj spomenuté účastinárske spoločnosti, utvorené na Slovensku.

Kto bol zakladateľom týchto účastinárskych spoločností, kto sa zúčastnil na vedení týchto mlynov patriacich účastinárskym spoločnostiam? Boli to priemyselní kapitalisti, ktorí vyšli z radov obchodníkov poľnohospodárskymi produktami a veľkostatkári. Spoločná účasť na týchto podnikoch ukazuje tiež totožné, tesné spojené záujmy maďarských veľkostatkárov a buržoázie, ktoré sa javily medziiným v národnostnom útlaku. — Zo slovenských mlynov založili košický parný mlyn gróf Emanuel Péchy, lučenské parné mlyny gróf Jozef Forgách, prešovský mlyn založil za účasti najmä veľkostatkárov a majiteľov baní, pochádzajúcich z patricijských obchodníckych rodín na Slovensku, ako Latinák, Szontagh, Kuhinka, Alexy atď., ale aj za účasti peštianskych obchodníkov plodinami, gróf Ladislav Serényi.⁴ V hornouhorskom parnom mlyne bol zainteresovaný veľkostatkár barón Forgách.⁵ Boly aj také mlyny na Slovensku, ktoré založili obchod-

² Sándor Vilmos, c. d., 21—23 a Láng, *Magyarország gazdasági statisztikája*, Budapest 1887.

³ Pach Zs. Pál, *Magyar gazdaságtörténet*, Közgazdaságtudományi egyetemii jegyzet, Budapest 1952, 82.

⁴ Sándor Vilmos, c. d., 53.

⁵ Pach Zs. Pál, c. d., 83.

níci a remeselníci, tak Prvé vývozné mlyny v Košiciach, košický parný mlyn a pekáreň, úč. spol., spišskonovoveský parný mlyn.⁶ Títo remeselníci a obchodníci, nehovoriac o spomenutých, nepatrili k slovenskej, ale k maďarskej alebo nemeckej buržoázii. Okrem uvedených väčších mlynov boli na Slovensku aj menšie mlyny, tieto sa však nevedeli udržať popri budapeštianskych a väčších vidieckych mlynoch. Tak parný mlyn pri Bratislave a nitriansky parný mlyn, ktorých obchod „v priebehu času rozvinuli rozliční majitelia, zanedlho znova zastavili prácu a teraz už dlhší čas celkom prestali robiť“. Menšie parné mlyny v oblasti bratislavskej priemyselnej komory pracujú iba s časom na čas, „tu postavené parné mlyny nemôžu súťažiť s parnými mlynmi v hlavnom meste a na Dolnej zemi a skoro všetci majitelia parných mlynov zanechali obchod a viac mlynov už zariadili na iné účely. Obyčajná múka sa vyrába vo veľmi jednoducho zariadených vodných mlynoch, jemnejšiu múku a krupicu nakupuje dedinské obyvateľstvo zo skladov budapeštianskych alebo dolnozemsých parných mlynov“.⁷

Tieto údaje už ukazujú koncentráciu mlynského priemyslu a novšie rozšírenie maďarského kapitálu v najvyvinutejšom odvetví priemyslu. Poznámame, že zo slovenských žúp bolo v Nitrianskej župe 8 mlynov.⁸ Slovenské podniky boli nielen v rukách maďarských veľkostatkárov a buržoázie, ale aj rakúskych kapitalistov presídlených na Slovensko. Cukrovar v Uhorskej Vsi bol vlastníctvom brnenskej firmy Löwy a Beer.⁹ Aj topolčiansky a zlatomoravský cukrovar bol z veľkej časti majetkom rakúskeho kapitálu. Ako v mlynskom priemysle, aj v cukrovarníctve sa ukazovala koncentrácia, ktorá aj v tomto priemyselnom odvetví hatí zakladania slovenských podnikov.¹⁰ Prezrime si len ostatné odvetvia potravinárskeho priemyslu na Slovensku. Pivovarníctvom sa zaoberajú dva pivovary v Bratislave, továreň Karla Kachelmana vo Vyhniach a Herritzov pivovar v Banskej Bystrici; výrobou konzerv sa zaoberajú v Košiciach, tabaková továreň je v Košiciach a v Banskej Štiavnici.¹¹

Aj v ostatných odvetviach ľahkého priemyslu stretávame na Slovensku pomerne významnejšie podniky. Sklárne sú v Novohradskej, Šarišskej a Trenčianskej župe. Najväčšie sklárne Uhorska sú vlastníctvom rakúskych kapitalistov v Zay-Uhrovci. — Z chemických tovární bratislavská továreň na dynamit patrila firme Mahler a Eschenbacher. Rakúski občania Springmann a Uhlíger majú zápalkáreň v Dolnom Komorníku (Šarišská župa). Bratislavskú súkenku založil predseda Oesterreichische Allgemeine Bank,

⁶ Sándor Vilmos, c. d., 53.

⁷ Tamže, 61.

⁸ Láng, c. d., 352.

⁹ Pach Zs. Pál, c. d., 84. Porovnaj v súvislosti s týmto sv. I, kapitola 2, poznámka 60.

¹⁰ Sándor Vilmos, c. d., 72, 79.

¹¹ Láng, c. d., 359—60; Futó, *A magyar gyáripar története*, Budapest 1944, 421—424; Ruffy Pál, *Bars vármegyegazdasági leírása*, Budapest 1901, 65; Grünwald Béla, *Zólyom megye*, 18.

František Regenhart. Podobný podnik mal aj v Kežmarku. Táto Regenhartova továreň zamestnávala 200 robotníkov v továrni a 600 doma pracujúcich robotníkov. V Kežmarku mal peštiansky nemecký občan Wein umelú a mechanickú tkalcovňu. Aj hirgašskú továreň na súkno prevzal rakúsky kapitalista Eduard Stricker.

Aj slovenské papierne boli v rakúskych alebo maďarských rukách. Tak v gemerskom Tisovci založil uhorský občan Janowitz papiereň. Papiereň v spišskej Javorine vlastnil veľkostatkár Hohenlohe-Oehringen, nemecký štátny občan, papiereň v spišskom Petrovci zakúpil rakúsky podnik Neusiedler A. G. für Papierfabrik. Lebanecká papiereň prešla z rúk viedenského bankového domu Arnstein a Eskeles do rúk Teodora Stadlera, tiež rakúskeho kapitalistu. Aj drevársky priemysel na Slovensku bol v rukách cudzích kapitalistov. V Zay-Uhrovci založil podnik rakúsky továrnik Thonet, v Košiciach Jonáš Eisler, v Banskej Bystrici Harnisch a spol. továreň na nábytok z ohýbaného dreva. Z väčších parných píl Popperova v Banskej Bystrici a Mikuláša Kissa v Hriňove boli tiež v rukách cudzích kapitalistov.

Tehelne boli v rukách maďarských veľkostatkárov alebo kapitalistov. Zlatomoravská tehelná patrí grófovi Erdődymu, maholanská (Tekov) Albertovi Petömu.¹²

Ťažký priemysel, dolovanie železnej rudy, výrobu železa a strojov mali ešte vo väčšej miere v rukách maďarskí veľkostatkári a rakúski kapitalisti a v menšej miere maďarskí kapitalisti. Na Slovensku najskôr získal železné bane arciknieža Albrecht na zásobovanie svojich techeryznieckych hutí. Najväčším výrobcom železa na Slovensku bol veľkostatkár gróf Emanuel Andrassy, ktorý sa stal predsedom spoločnosti Oesterreichisch-Ungarische Hochofen Gesellschaft, založenej r. 1871. Ale pozrime sa podrobnejšie na vlastníkov týchto priemyselných podnikov na Slovensku. Kabalecko-poľanská rafinéria železa a železné hámry patrily eráru. Prakovecká železiareň v Spišskej župe, ktorá bola v spojení s gelnickými, helcmanovskými a zacharovskými železorudnými baniami, patrila grófovi Ladislavovi Csákymu. Železiareň v Chyžňan Vode patrila rakúskemu kapitalistovi Heinzlmannovi, zvolenská továreň na železo a plech patrila účastinárskej spoločnosti Union vo Viedni.¹³

Významnejšie továrne na výrobu strojov na Slovensku boli továreň na bankské a hutné stroje Karla Kachelmanna a syna vo Vyhniach, továreň na poľnohospodárske stroje Fleischera a spol. v Košiciach, továreň na hospodárske stroje v Matejovciach, patriaca Scholzovi, továreň na železný tovar v majetku ženy Michala Streera a továreň na váhy a zámočnícky

¹² Uvedené údaje sme čerpali z týchto prác: L á n g Lajos, *Magyarország gazdasági statisztikája*, Budapešť 1887, 297, 328, 334—7; 363. S á n d o r Vilmos, c. d., 185—6, 190—1, 197, 200—201; F u t ó, *A magyar gyáripar története*, Budapešť 1944, 438—439, 446, 459; S v á b y, *Szepes megye*, 159, G r ü n w a l d Béla, c. d., 13, 18; R u f f y Pál, c. d., 63.

¹³ L á n g Lajos, c. d., 304—312; S á n d o r Vilmos, c. d., 110—1.

tovar Michala Mauritzu v Gelnici, podnik Alexandra Verő v Nitre; vo všetkých týchto továrňach bol zainteresovaný cudzí kapitál.¹⁴

Dalo by sa ešte pokračovať v príkladoch, ktoré ukazujú, že továrenský priemysel na Slovensku nemala v rukách slovenská buržoázia, ale maďarskí veľkostatkári, rakúska buržoázia a maďarskí kapitalisti. Domnievame sa, že tieto príklady stačia na dôkaz toho, že závislosť krajiny od Rakúska hatila tak vývin slovenského priemyslu, ako aj maďarského. Polokoloniálne postavenie Uhorska hatilo teda vývin slovenského priemyslu, slovenskej robotníckej triedy. Súčasne však priemyselné podnikania maďarských veľkostatkárov a kapitalistov ešte stupňovali polokoloniálnu závislosť Slovenska. Tento dvojitý koloniálny útlak hatil vo veľkej miere vývin slovenského priemyslu, slovenského národného trhu.

Uvedený obraz by bol neúplný, keby sme nespomenuli vplyv krízy na priemysel od r. 1873. Kríza r. 1873 skončila rozmach priemyslu, niekoľko priemyselných podnikov zbankrotovalo a aj všeobecný vývin továrenského priemyslu sa zastavil. Toto bolo citeľné najmä v tých priemyselných odvetviach, v ktorých bol väčší rakúsky kapitál. Prirodzene, aj v slovenskom továrenskom priemysle bola kríza citeľná. Viacej podnikov bankrotovalo. Aby sme spomenuli len niekoľko: košický a zlatomoravský cukrovar. Košický parný mlyn hlási r. 1875 veľké straty. Kríza sa ukazuje aj v oblasti výroby železa, v úpadku produkcie surového železa. V celoštátnom meradle klesá v rokoch 1873—1876 produkcia surového železa z 1,534.553 q na 1,120.547 q. V tomto je, prirodzene, obsiahnutá aj produkcia slovenských podnikov, kde klesá produkcia najmä u rakúskych firiem.¹⁵

V súvislosti s vplyvom krízy na továrenský priemysel a tým aj na politiku maďarských vládnúcich tried voči slovenskému národnému hnutiu môžeme stiahnuť podobné konzekvencie ako pri úverovom živote. Kríza sa slovenského priemyslu, ktorý sa sotva začal rozvíjať a takrečeno neprekročil ešte medze malopriemyslu, nedotkla. Súčasne však — ako uvidíme — slovenská buržoázia vykročila aj na tomto poli o krok vpred. Je jasné, že preto sa tlak maďarskej vládnúcej triedy stupňuje. Vplyv krízy v továrenskom priemysle je síce menší ako v úverovom živote — kde je slovenský kapitál silnejší — ale je predsa jedným z činiteľov vzrastajúceho národnostného útlaku.

Slovenský priemysel je v tomto čase takrečeno úplne malopriemyselného rázu. Je zaujímavé, že charakter malopriemyslu od r. 1870 len vzrastal. Ukazuje to aj porovnanie sčítania ľudu z r. 1869 a 1880.¹⁶

¹⁴ L á n g Lajos, c. d., 319—20; S á n d o r Vilmos, c. d., 161; S v á b y, c. d., 162—3.

¹⁵ P a c h Zs. Pál, c. d., 93—97; S á n d o r Vilmos, c. d., 73.

¹⁶ V nižšie uvedených údajoch je obsiahnutý aj domáci priemysel. Tabuľka dáva konečne iba približný obraz o slovenských remeselníkoch, lebo už aj v uvedenom čiastočnom udaní väčší podnikatelia sú v štatistike zaznačení. Prirodzene, ich počet je v porovnaní k remeselníkom veľmi malý. Poznnamenávame, že slovenskí remeselníci predstavujú 14.58% všetkých remeselníkov. (Maďari majú

Župy	Samostatní podnikatelia 1869	Samostatní podnikatelia 1880
1. Orava	841	1130
2. Tekov	2830	3541
3. Liptov	1362	2178
4. Nitra	9995	11663
5. Šariš	2694	3106
6. Spiš	4583	5213
7. Trenčín	3372	6138
8. Turiec	1279	1548
9. Zvolen	2496	2719
Spolu	29.452	36.236

Vzrast priemyselných podnikateľov neznamená zpriemyselňovanie Slovenska. Dôkazom toho je, že počet v priemysle zamestnaných robotníkov, pomocníkov, učňov vzrástol približne len o toľko, o koľko vzrástol počet samostatných remeselníkov. S akými priemyselnými odvetviami sa stretávame v rozličných slovenských župách a aký vývin pozorujeme u súkenníkov, nožíarov, stolárov a čipkárov vo Zvolenskej župe? Výrobky zvolenských stolárov kupujú budapeštianski obchodníci s nábytkom. Treba nám spomenúť liptovských garbiarov, z ktorých ne jeden — k čomu sa v ďalšom vrátíme — postavil väčší podnik. Medzi spišskými remeselníkmi nájdeme súkenníkov, výrobcov motýk, kôš, klincov a reťazí, „ktorí však vo svojich dielňach dávajú už skôr továrenskyrobiť, a preto sa vlastne už nedajú rátať medzi remeselníkmi“.¹⁷ Uvedené príklady ukazujú cestu vývinu slovenského priemyslu, ktorý vedie od malovýrobcu k továrnikovi. Prv ako by sme toto podopreli niekoľkými konkrétnymi príkladmi, prezrime číselné údaje remeselníkov vo väčších-menších slovenských mestách.¹⁸

Vo väčšine miest pripadá na každého remeselníka aspoň jeden alebo viac ako jeden, v Banskej Bystrici viac ako šesť, v Banskej Štiavnici a Ban. Belej viac ako osem pomocníkov. Hoci tieto údaje odzrkadľujú nevyvinuté pomery, predsa sú také prípady, keď sa z remeselníka stáva menší kapitalista. Pozrime si v súvislosti s tým niekoľko príkladov. Z liptovských garbiarov Lacko začína vyrábať jemnejšie kože. „Jeho príklad nasledovali za sebou iní zámožní garbiari. Novovznikajúce továrne sa stavali účelnejšie a vybavovali vždy dokonalejšie, starí, aby nezaostávali, zväčšovali svoje továrne, opravovali svoje zariadenie tak, že dnes stojí päť garbiarskych tovární schopných konkurencie, ktorých majiteľmi boli Kováč a Stodola,

polovicu.) Láng Lajos a Jekelfalussy József, *Magyarország népességi statisztikája*, Budapest 1884, 308.

¹⁷ Sváby, c. d., 187, ostatné údaje Grünwald Béla, c. d., 11, 12 a Szmracsányi, c. d., 50, 51.

¹⁸ Zo zbierky priemyselnoštatistických údajov r. 1884, Láng Lajos, c. d., 263, 266.

Mestá	Počet samostatných podnikateľov	Pomocný personál	Na 100 samostatných remeselníkov pripadá	Percento remeselníckych obyvateľov
Pukanec	251	77	31	10.78
Bardejov	222	301	136	10.71
Pezinok	159	183	115	8.17
Ban. Bystrica	369	2.509	680	40.20
Brezno	250	137	55	10.37
Dobšiná	121	265	219	6.90
Prešov	495	1.634	330	21.00
Gelnica	140	438	313	13.28
Jelšava	236	86	36	11.79
Krupina	152	32	21	5.40
Kremnica	162	536	331	8.16
Lubietová	99	200	202	16.60
Modra	269	139	52	8.63
Revúca	134	105	78	12.59
Trnava	321	687	185	9.77
Nitra	289	736	255	11.84
Ban. Štiavnica a Ban. Belá	220	1.902	865	13.90
Skalica	233	123	53	6.96
Sv. Jur	60	28	47	3.05
Trenčín	194	321	165	11.70
Nová Baňa	188	151	80	8.09
Zvolen	162	864	533	27.35

Hubka, bratia Lackovci, Pálka a bratia Žuffovci. Vývin týchto tovární ukazujú tieto údaje:

R. 1867 vyrábali len kožu na bačkory v cene 60.000 frt., r. 1872 vyrábali už aj vrchné kože (svršky) v cene 300.000 frt. R. 1877 predstavovala suma vyrobených koží 600.000 frt., r. 1882 už 1,275.000 frt.¹⁹

Vodcovia slovenskej buržoázie posmeľovali aj slovenských remeselníkov, aby spojenými silami zakladali spoločne rozličné spolky. Tieto úsilia slovenskej buržoázie sledovali ten istý cieľ ako už spomínaný pokus vytvoriť úverné družstvá, hospodárske spolky alebo ústredia slovenských úverných družstiev: aby posilnili, urobili schopným konkurencie vlastne ešte len malopriemyselný slovenský kapitál. Viliam Pauliny-Tóth, Francisci a Lichard neboli iba tlmočníkmi myšlienky utvorenia úverných družstiev, sporiťelní, spoločných sýpok, ale aj sjednotenia slovenských remeselníkov do spolkov. Viliam Pauliny-Tóth povzbudzuje príkladom dobre fungujúceho banskobystrického spolku slovenských remeselníkov na zakladanie spolku. „Bodaj by príklad statočných Banskobystričanov povzbudil už aj mešťanov iných miest na podobné podniky.“²⁰

¹⁹ Szmrecsányi A., *Liptómegeye. Megyei monografiák I.*, 50—1.

²⁰ Viliam Pauliny-Tóth, XVII. list, NN, č. 120. Uverejňuje František Bokes, c. d., 88, 89.

Francisci podrobne informuje o čl. zák. VIII. z r. 1872, ktorý zrušil privilégiá cechov a umožnil založenie priemyselných spolkov. Každé úsilie smeruje k tomu, aby presvedčilo slovenských remeselníkov o výhodách sjednotenia.²¹

Národný hlásnik vo svojom ďalšom čísle vysvetľuje, prečo boly treba v minulosti privilégiá, prečo podporoval štát remeslá a čo teraz znamená (ide o sedemdesiate roky) voľná konkurencia. Preto stoja slovenskí remeselníci pred dvoma dôležitými úlohami: 1. stupňovať všeobecnú a odbornú vzdelanie, 2. spoločovať sa, „to znamená, že slabé sily spoja vo väčšiu silu, že čo nemožno urobiť s 5, 10 alebo 50 stálymi silami, to vykoná 150 ľudí spojenými silami a takto sa budú vedieť zapojiť do slobodného konkurenčného boja“. „Teda čím viacej remeselníkov sa spojí do spolku . . . tým istejšie a ľahšie dôjdu cieľa.“ Francisci ide v svojich návrhoch ďalej na sjednotenie remeselníkov, pracujúcich v tom istom priemyselnom odvetví. Navrhuje, aby sa vo väčších mestách väčšie priemyselné odvetvia spojily. Ďalej, aby priemyselné spolky kupovali spoločne suroviny, spoločne ich spracovali a spoločne predávaly produkty. Tak potom dosiahnu mnohonásobný zisk. „Prečo sa u nás nevyvíjajú a nevyplácajú rozličné priemyselné odvetvia? Lebo každý remeselník je pre seba, to jest sám behá za úverom, nielen sám pracuje, ale aj sám kupuje suroviny a predáva hotové výrobky a všetko toto okrem zbytočných starostí a výdavkov stojí veľa času, ktorý by sa dal upotrebiť na pilnú prácu . . . Preto pre Boha *spojte svoje sily, slovenskí remeselníci, rozdeľte medzi sebou prácu*, aby nerobili desiati, dvadsiati, päťdesiati remeselníci to, čo jeden alebo dvaja ľudia môžu pri tých istých výdavkoch vykonať za všetkých; aby jeden druhému neprekážal, ale aby jeden s druhým spolupracujúci bol každému na osoh.“ Na konci článku uverejňuje Francisci vzorné stanovky, ktoré usilujú o založenie takéhoto priemyselného spolku; zo spoločnej pokladnice by podporovali remeselníkov, ktorí by boli odkázaní na výpomoc; smierčí výbor (riešil by sporné otázky remeselníkov, ako aj sporné otázky vyskytujúce sa medzi remeselníkmi a robotníkmi, staral by sa o vyučenie učňov a tovarišov) bol by ochranným orgánom, ktorý by spájaj aj naďalej samostatne pracujúcich remeselníkov.²²

Táto činnosť slovenskej buržoáznej inteligencie v oblasti malopriemyslu a obchodu — tak isto ako v oblasti zakladania družstiev — mala určitý výsledok. Tvorily sa priemyselné spolky, pravda, nie výrobné družstvá, ale nákupné a predajné priemyselné spolky. Návrh slovenskej buržoáznej inteligencie, vzťahujúci sa na výrobné spolky, nepočítal so skutočnou

²¹ Ján Francisci, Cechy prestávajú, priemyselné podniky nastávajú, NHI 1872, č. 8, 241—6.

²² Francisci o priemyselných spolkoch, NHI, č. 9, 257, 271. Lichard sa v Obzore často zaoberá takýmito priemyselnými spolkami a oboznamovaním už činných usiluje sa propagovať utvorenie podobného spolku. Porovnaj k tomuto Karpatký spolok v Kežmarku, Obzor 1873, č. 21. Sriadenie karpatského spolku, Obzor 1873, č. 25. Z karpatského spolku, Obzor 1876, č. 3. Vyzvanie ku podpore spolku priemyslového v Orave, Obzor 1876, č. 30.

situáciou, cesta vývinu nebola takáto. Toto úsilie predsa jasne ukazuje vytýčenie cieľa slovenskej buržoáznej inteligencie na sjednotenie a zorganizovanie slovenského malopriemyselného kapitálu a na jeho zosilnenie, čo smerovalo nakoniec k vytlačeniu cudzieho kapitálu zo slovenského národného trhu. Pozrime si teraz tieto spolky.

Takýto bol už spomenutý hanskobystrický spolok, ktorý okrem hospodárskej činnosti pracoval aj kultúrne. Myjavskí sitári predložili v decembri 1870 základné stanovy sitárskeho spolku Ministerstvu vnútra.²³ Minister pôdohospodárstva, priemyslu a obchodu spolok povolil. O založení spolku referuje článok Národného hlásnika, ktorý nás informuje o účele takéhoto priemyselného spolku. Pisateľ hovoril, že sa myjavským sitárom zle viedlo, odkedy museli draho nakupovať novú niť od maloobchodníkov. Rozhodli preto práve na základe usmernenia Národného hlásnika, že utvoria spolok na „pozdvihnutie sitárskeho remesla . . . tak, aby materiál potrebný v tomto remeselnom odvetví nakupovali vo väčšom množstve z prvej ruky. . .“ Podľa článku sa spolok krásne vyvíjal. Po prvom mesiaci mal 50, po prvom štvrtroku 71 členov, ktorí vzrástli zakrátko na 131 členov. „Najnovšie sme sa rozhodli — píše pisateľ článku —, že utvoríme druhú triedu spolku, aby sme chudobnejším, ktorí nevedia splatiť už vyššiu sumu, umožnili vstup do spolku. Doteraz sa do druhej triedy prihlásilo 90 členov. A takto s božou pomocou a usilovným a poctivým hospodárením bude náš spolok so dňa na deň vzrastať a zadováži si väčší úver. A až to bude tak — čo dúfame — vtedy budeme môcť vo veľkom zadovážiť potrebné suroviny pre celé priemyselné odvetvie, vtedy potom na Myjave svitne pre náš priemysel šťastlivý deň.“²⁴ Tento spolok bol, pravda, skôr obchodným ako priemyselným podnikom, lebo veď tu ide o veľkonákup surovín pre malopriemysel a o jeho ďalší predaj. Nemôže byť pre nás ani na chvíľku sporné, že takéto a podobné podnikania, hoci boli malé, predsa slúžili pomernému zosilneniu slovenskej buržoázie a napokon úsiliu smerujúcemu na obsadenie národného trhu. Takýto spolok obchodného rázu založili v Modre. Tento spolok sa staral o zásobovanie členov potravinami. Bolo to akési spotrebné družstvo predstavujúce menší kapitalistický obchodný podnik.²⁵ Takéto spotrebné družstvo fungovalo aj v Revúci a Hronci.²⁶

Prv ako by sme prešli na niekoľko väčších priemyselných a obchodných podnikov, pozrime sa na slovenský obchod. Približný všeobecný obraz nám poskytne táto tabuľka.

Za desať rokov teda vzrástol počet samostatných obchodníkov v slovenských župách skoro o 3.000 osôb. Toto nepoukazuje na vzrast veľkých podnikov, čo dokazuje, že počet zamestnancov vzrástol v tom istom čase iba o 3.289 osôb.²⁷ Aký ráz mal tento slovenský obchod? Pozrime si v spo-

²³ MV 1870 R-4-9248 Krajinský archív, Budapešť.

²⁴ Spolok priemyselný pytlíkársky. NHI 1870, č. 81—82.

²⁵ Sriadenie spolkov potravných, Obzor 1877, č. 1.

²⁶ Š. J a n š á k, *Daniel G. Lichard*, Bratislava 1932, 88.

²⁷ V spojitosti s touto tabuľkou treba upozorniť, že v uvedených číslach sú

Župy	Samostatní obchodní podnikatelia	
	1869	1880
1. Orava	231	398
2. Tekov	481	858
3. Liptov	212	1.260
4. Nitra	2.677	2.934
5. Šariš	641	732
6. Spiš	554	1.067
7. Trenčín	974	1.054
8. Turiec	113	284
9. Zvolen	459	684
Spolu	6.345	9.299

jitosti s týmto niekoľko príkladov. V Zvolenskej župe sa 17 slovenských obcí zaoberalo podomovým obchodom. Zo slovenských roľníkov týchto obcí sa stali dôvtipní, sveta skúsení obchodníci — tak píše vrstovníci o týchto podomových obchodníkoch, ktorých sme videli už aj za Bachovej vlády chodiť po krajine s väčšími vozovými nákladmi a viacerymi tovarišmi. Títo slovenskí obchodníci aj v rokoch po vyrovnaní majetkove silneli, na čo poukazuje aj to, že miestni obchodníci sa pokúsili o všetko možné, aby ich vytlačili z trhu.²⁸ V Liptovskej župe nachádzame Slovákov medzi obchodníkmi drevom, liehom a syrom. V Oravskej župe sa v tomto čase zaoberá viac ako tisíc rodín podomovým plátenníckym obchodom. Okrem toho sú tam bohatí obchodníci plátom, ktorí posielajú druhých po domoch.²⁹ K týmto niekoľkým príkladom priberme ešte spomenuté peňažné, nákupné a spotrebné spolky a menších obchodníkov slovenských miest. Tieto údaje síce ukazujú určitý vývin slovenského obchodu, no svedčia predsa len o veľmi nevyvinutých pomeroch. Odzrkadľuje ho národnostné rozdelenie uhorských obcí. Podľa toho bolo 7 slovenských miest s počtom obyvateľov nad 10.000. S obyvateľstvom 5—10.000 ich bolo 20, s obyvateľstvom od 1—5000 bolo 444 miest. Väčšina slovenských miest nedosahovala ani 1000 obyvateľov.³⁰

Slovenský priemysel a obchod hatený dvojitém koloniálnym útlakom mal v tomto čase len niekoľko pomerne väčších podnikov. Pozrime si aj tieto.

Prvý väčší podnik bola účastinárska spoločnosť kníhtlačiarstva v Tur-

obsiahnutí aj nemeckí a maďarskí obchodníci, ale vzhľadom na to, že ide o župy so slovenskou väčšinou, referujú tieto údaje aj o slovenskom obchode: tu poznamenávame aj to, že slovenskí obchodníci predstavovali 9.46% všetkých obchodníkov Uhorska. L á n g Lajos, c. d., 308.

²⁸ Grünwald Béla, c. d., 19.

²⁹ Kubinyi A., *Árvamegye*, c. d., 211.

³⁰ J á s z i Oszkár, *A nemzetiségű államok kialakulása és a nemzetiségi kérdése*, Budapest 1912, 372.

čianskom Svätom Martine, založená r. 1869.³¹ Podnik sa utvoril s nominálnym účastinným kapitálom 60.000 frt. s tým, že ho rozšíria na 100.000 frt. Zpočiatku však účastinári zaplatili iba 15.000 frt. Rok na to vydali 400 nových účastín, z ktorých bolo však zakúpených iba 338 a skutočný účastinný kapitál vzrástol na 23.450 frt. Kníhtlačiareň začala prácu s českým vedúcim tlačiarne v januári 1870 v provizórnej miestnosti. R. 1872 umiestili kníhtlačiareň v novej miestnosti, ktorú vystaval podnik. Tlačiareň pracovala s 13—15 robotníkmi.

Účastinársku spoločnosť zásobovali prácou z väčšej časti slovenské ustanovizne. Tak Matica slovenská, slovenské gymnáziá, slovenské úverné ústavy. Tu zhotovovali aj slovenské noviny a časopisy, z väčšej časti sa tu tlačili slovenské beletristické a vedecké práce.³²

Kníhtlačiareň vyvíjala aj určitú vydavateľskú činnosť. Na jej význam upozornil Viliam Pauliny-Tóth. „Až bude účastinárska spoločnosť aj vydavateľom, nebudú sa naši spisovatelia musieť starať o vydavateľa, lebo účastinárska spoločnosť ochotne kúpi každú dobrú prácu a vydá ju a aj ľud dostane iste užitočnejšiu duševnú potravu ako čo doteraz dostal od Bučanského a jeho početných kolegov.“³³ Keď účastinárska spoločnosť r. 1870 vydala 400 nových účastín, spomína Pauliny-Tóth v jednom zo svojich listov znova vydavateľskú činnosť spoločnosti a nabáda slovenskú buržoáziu na kupovanie účastín. Je síce pravda, píše, že v prvých rokoch účastinári pre očakávaný deficit nemôžu dostať dividendy, ale o 2—3 roky budú celkom určite odškodnení, nehovoriac o tom „mravnom úžitku“, čo znamenajú lacné práce, vydané pre ľud.³⁴ Vydavateľská činnosť podniku nebola značná. Spomenieme tu, že v Revúci zorganizovala slovenská buržoázia knižný vydavateľský spolok, ale tento podnik bol ešte menej významný.³⁵

Bola ešte jedna slovenská kníhtlačiareň, budapeštianska Minerva, ktorá bola druhým podnikom slovenskej buržoázie, slovenských mešťanov sospupujúcich sa okolo tzv. novej školy, ktorá prijímala vyrovnanie, okolo I. V. Bobulu a J. Palárika.³⁶

V súvislosti s touto činnosťou sa vynorila potreba postaviť slovenské

³¹ Porovnaj k tomuto Slávnostné otvorenie akciovej kníhtlačiarny v Turč. Sv. Martine, *Obzor* 1870, č. 3.

³² Nákres povstania, ustrojenia, vyvinovania sa a výsledku účinkovania kníhtlačiarsko-účastinárskeho spolku v Turč. Sv. Martine a jeho kníhtlačiarny za prvých dvadsaťpäť rokov (1870—1894) jeho jestvovania. (V ďalšom budem citovať len ako *Nákres...*) Sostavil Ján Francisci, 1—13. Porovnaj ešte Budova Kníhtlačiarny Sv. Martinskej hotová, NN 1872, č. 128.

³³ IX. list Viliama Paulinyho Tótha, NN 1870, č. 112. Uverejňuje František B o k e s, *V. Pauliny Tóth. Listy k slov. Tomášovi*. Lipt. Sv. Mikuláš 1942, 57. Alojz Bučanský bol peštiansky kníhkupec a vydavateľ. V tejto poznámke Paulinyho-Tótha môžeme vidieť zas úsilie slovenského kapitálu na získanie národného trhu.

³⁴ XIX. list, tamže, 101.

³⁵ Tamže, 100. Porovnaj ešte Veľko-revúcky spolok nakladateľský pre vydávanie kníh slovenských, *Obzor* č. 25, 870.

³⁶ XIX. list V. Paulinyho Tótha, tamže, 102 a 76.

kníhkupectvá. Turčianskosvätomartinská kníhtlačiareň, úč. spol. chcela postaviť vlastné kníhkupectvo, ale nedošlo k tomu. Aj V. Pauliny-Tóth poukazuje na dôležitosť postavenia ústredného slovenského kníhkupectva, ktoré by disponovalo potom aspoň štyrmi filiálkami. Podľa tohto návrhu bola by centrála v Budapešti, odbočky zas v Turčianskom Svätom Martine, v Banskej Bystrici, Trnave a Revúci.³⁷ Tento plán sa neuskutočnil. Poznamenávame, že viac kníhkupectiev bolo v rukách Slovákov. (Tak napr. knižný obchod Eugena Krčméryho v Banskej Bystrici.)

Okrem priemyselných a obchodných podnikov, spájajúcich sa s kultúrnou oblasťou slovenského národného hnutia, stretávame sa aj so slovenskou továrňou na sudy, resp. s parným mlynom. Tento podnik (Prvá tesárska výrobná sudodielňa a parný mlyn, úč. spol.) založili v Krupine s účastinným kapitálom 24.741 frt. r. 1872.³⁸ Účastinárska spoločnosť jestvovala krátky čas, už r. 1880 likvidovala, čo sa v neposlednom rade dá vysvetliť tlakom maďarskej vládnúcej triedy. Už aj schváleniu stanov predchádzaly dlhé preťahovačky, čo ukazovalo, že maďarská buržoázia sa chcela vyporiadať so slovenskou konkurenciou. Starosta mesta Krupiny predložil 17. apríla 1872 stanovы účastinárskej spoločnosti s poznámkou, že raz už boly zamietnuté. Ministerstvo pôdohospodárstva, priemyslu a obchodu neschválilo ani druhý raz predložené stanovы (25. apríla 1872) s tým, že ich treba na viacerých miestach upraviť.³⁹ Novšie stanovы posielala mestský starosta ministerstvu 29. augusta 1872 s poznámkou, „že táto spoločnosť nemá ešte nijaké úradné povolenie v smysle priemyselného zákona na postavenie parného mlyna“. Župan Zvolenskej župy v spojitosti so schválením stanov účastinárskej spoločnosti vyjadril svoju mienku — príznačne na politiku maďarskej vládnúcej triedy — takto: „Pri tejto príležitosti plním svoju podstatnú vlasteneckú a úradnú povinnosť, keď upozorňujem slovné Ministerstvo — vzhľadom na to, že utvárajúca sa spoločnosť prijatý titul používa iba za zámienku, aby podporovala národnosťnú, najmä panslavistickú propagandu, že ani nemá v úmysle vydobýť spoločnou cestou spoločensky rozumné a vhodné hmotné výsledky, ako skôr pod pláštikom zákona vydržiavať časté schôdzky, o podstate ktorých nás dostatočne presvedčili členovia, ktorí sa k tejto spoločnosti hlásia, ale najmä verejno-politický charakter ev. farára Michala Huluka, ktorý stojí na čele podniku. To znamená, že táto spoločnosť je najnebezpečnejšia pre našu štátnu jednotu a vzájomnú dôveru a pokojné spolunažívanie národov našej vlasti, v ktorom názore ma len posilňuje napríklad aj doteraz pozorovaná skutočnosť, že sa schádza tajne a neúčastinárov netrpí medzi sebou ani ako tichých poslucháčov. Napokon vzhľadom na to, že práve tu, v Krupine, na hranici panslavistických agitácií my, ako predvoj, musíme zamedziť ich rozširovanie,

³⁷ Tamže 102, 103; Nákres... 15.

³⁸ Compass (Leonhardt) 1877, 1052. O tomto podniku píše Lichard v Obzore, 1876, č. 24; Krupinská sudodielňa.

³⁹ Ministerstvo pôdohospodárstva, priemyslu a obchodu, 1872-20-5114. Kraj. arch. Bp.

pretože pri znalosti miestnych pomerov najlepšie vieme, aký postup môže byť najvýhodnejší na dosiahnutie našich vlasteneckých cieľov:

Žiadam čo najúctivejšie vrele a oddane, aby ste stanovám otáznej spoločnosti ráčili odprieť zákonné schválenie.⁴⁰

Tieto riadky jasne dokazujú, že silnejšia buržoázia vládnúcej národnosti používa aj štátnu moc na utláčanie konkurujúcej vzťahujúcej sa národnej buržoázie, aby znemožnila jej hospodárske podnikanie.

Ministerstvo, prirodzene, neodmietlo verejne schváliť stanovy slovenského spolku. Preto hľadalo zámienku a, pravda, aj našlo vhodnú. V dopise mestu Krupina vysvetľuje, že účastinársku spoločnosť možno považovať za útvar len vtedy, ak je umiestený celý účastinný kapitál. V tomto prípade to nie je tak. Preto teda nemožno schváliť stanovy účastinárskej spoločnosti dotiaľ, kým nedokážu umiestenie chýbajúcich účastín, alebo nezmenia kapitál, resp. počet účastín.⁴¹

20. marca 1873 predkladá mesto Krupina stanovy účastinárskej spoločnosti znova na ministerstvo s poznámkou, že prv išlo len o továreň na sudy, ale teraz žiadajú aj o postavenie parného mlyna. Mesto chce teda znova zahatiť aspoň časť slovenského podnikania. 3. apríla 1873 ministerstvo predsa len dalo na stanovy klauzulu.⁴²

Keď r. 1874 podnik žiada schváliť vydanie nových 500 účastín, nachádza ministerstvo viac príčin na odmietnutie.⁴³ Je teda jasné, že štátny aparát zastupuje záujmy maďarských vládnúcich tried a všemožným spôsobom hľadá prekaziť vývin slovenskej buržoázie.

Zo spomenutého jasne vidieť, že slovenský priemyselný a obchodný kapitál bol podstatne menší ako ten, s ktorým sa stretávame v úverovom živote. Ale slovenská buržoázia vyvinula aj v oblasti priemyslu vážne úsilie, aby mohla čím úspešnejšie bojovať proti utláčateľskej, konkurujúcej cudzej buržoázii. Na záver zreferujeme krátko o úsiliach smerujúcich na postavenie hospodárskych škôl, ktoré koniec-koncov mali tiež slúžiť boju slovenskej buržoázie proti cudzej buržoázii.

Aj v tomto predchádzal Lichardov Obzor. Tak ako prv, aj v sedemdesiatych rokoch bojoval za postavenie slovenských priemyselných škôl a podáva návrh na sídlo už plánovaných škôl. Tak považuje za najvhodnejšie miesto pre tkáčske a pletiarске školy Skalicu, Prievidzu alebo Tvrdošín. Podáva návrh aj na zlepšenie práce už existujúcich škôl a stavia sa smelo proti úsiliam smerujúcim na pomaďarčenie fungujúcich slovenských hospodárskych škôl.⁴⁴ Tieto úsilia mali, prirodzene, malý úspech a narážaly na utláčateľskú národnostnú politiku uhorskej vlády.

⁴⁰ Tamže (5. IX. 1872.) Na tento údaj upozornil s. V. Sándor.

⁴¹ Tamže (10. IX. 1872.)

⁴² Ministerstvo pôdohospodárstva, priemyslu a obchodu 1873, 20-4885. Krajin-ský archív, Budapešť.

⁴³ Ministerstvo pôdohospodárstva, obchodu a priemyslu 1874, 20-4718. Krajin-ský archív, Budapešť.

⁴⁴ K otázke škôl hospodárskych, Obzor 1869, č. 31. Priemyslové školy pre Horné Uhorsko, Obzor 1873, č. 33. Priemyslové školy meštánské, Obzor 1874,

Slovenská robotnícka trieda a slovenské robotnícke hnutie

S vývinom slovenského priemyslu kráčalo aj utvorenie slovenskej robotníckej triedy. Kým boly väčšie priemyselné podniky v záujmovom okruhu rakúskeho, v menšej miere maďarského kapitálu a kým sa sotva stretávame s ojedinělými slovenskými podnikmi, i vtedy v priemyselných podnikoch slovenských žúp pracovali zväčša slovenskí robotníci. Aké bolo slozenie slovenskej robotníckej triedy v tomto čase? Z veľkej časti pracovali v malých a stredných, málo vo veľkopriemyselných podnikoch, primerane polokoloniálnemu stavu, ktorý neumožnil, resp. len vo veľmi malej miere — vývin továrenského priemyslu.

Pozrime si niekoľko číselných údajov o vývine slovenskej robotníckej triedy.⁴⁵

Župy	Počet robotníkov	
	1869	1880
1. Orava	1151	2344
2. Tekov	5476	8114
3. Liptov	2166	8982
4. Nitra	12625	22255
5. Šariš	3562	8422
6. Spiš	11.086	16386
7. Trenčín	4098	8844
8. Turiec	1459	2361
9. Zvolen	7089	9735
Spolu	46.456	86.443

č. 23. Praktické školy priemyslové. Obzor 1875 č. 2. K oprave stredných škôl hospodárskych, Obzor 1876, č. 31. K otázke vyučovacej reči na kr. hospodárskej škole v Lipt. Hrádku, Obzor 1879, č. 11.

⁴⁵ Uvedené údaje možno nájsť v sčítaní ľudu z r. 1869 a 1880. Obidve sčítania preberajú osobitne robotníkov, pracujúcich v oblasti baníctva, hutníctva, priemyslu a remesla, obchodu a dopravy. Sčítanie z r. 1880 menuje osobitne ženy a tovarišov, učňov a priberá aj kategóriu robotníkov. Tieto kategórie sme spočítali a k počtu robotníkov sme pribrali osobitne počítaných nádenníkov na základe sčítania ľudu r. 1880, ktorých nezamestnávali ani v poľnohospodárstve ani v priemysle a obchode. Je jasné, že týchto nádenníkov, ktorí rozdrobením majetku a rozkladom roľníctva stratili svoju pôdu, môžeme počítať k robotníckej triede. Táto vrstva zrejme zväčšovala rezervnú armádu. (Túto vrstvu sme pripočítali aj k poľnohospodárskému proletariátu ako takú vrstvu, ktorá dávala výraz rozkladu roľníctva. Porovnaj k tomuto poznámku tejto kapitoly.) Nižšie uvádzame počet nádenníkov podľa žúp:

Orava	758	Spiš	3898
Tekov	2385	Trenčín	4293
Liptov	5605	Turiec	695
Nitra	9562	Zvolen	3338
Šariš	7001		

Ako vidíme, počet nádenníkov je veľmi veľký.

Ak odrátame z uvedeného počtu nádenníkov, rátaných pri sčítaní ľudu z r. 1880 osobitne, ktorých nezamestnávali ani v poľnohospodárstve ani v obchode ani v priemysle, predsa aj v tom prípade počet slovenských robotníkov vzrástol. V porovnaní k ročným 46.456 robotníkom z r. 1869 máme už 52.217 robotníkov v slovenských župách r. 1880. Toto číslo ostatne odrzkadľuje aj vzrast severouhorskeho priemyslu. Za desať rokov teda vzrástol počet robotníkov deviatich slovenských žúp skoro o 6.000 ľudí. Ako sme spomenuli, veľká časť slovenského robotníctva boli malo-priemyselní robotníci. V jednom z troch najväčších priemyselných podnikov, v štiavnických štátnych baniach pracovalo asi 3000, v zvolenských a breznianskych železiarniach a v košickej tabakovej továrni po 1250—1250 robotníkov, ktorí boli z väčšej časti slovenskej národnosti. Poznamenávame, že na Spiši bolo 4.274, v Honte 3.205, v Gemeri 3.064, v Tekove 1.680 a vo Zvolene 670 baníkov a hutníkov, ktorí boli v rozhodujúcej väčšine Slováci.⁴⁶

Aká bola situácia slovenského robotníctva? Prirodzene, aj na nich sa vzťahoval čl. z. VIII. 1872, tzv. priemyselný zákon. Hoci tento zákon zrušil cechy, predsa vyslovil, že pomer medzi remeselníkom a jeho tovarišmi je predmetom voľnej dohody. Zákon teda nepredpisoval minimálnu mzdu, ale nariadil, že „tovariš alebo robotník, ktorý neoprávnené vystúpi z práce, môže byť na základe priemyselno-vrchnostenského rozhodnutia prinútený na návrat a plnenie povinností“, ba možno ho potrestať aj väzením. Zákon vyslovil aj to, že pomocník alebo robotník, ktorý je platený od kusa, nemôže opustiť dielňu, kým nedokončí vydanú mu prácu.⁴⁷ Plným právom prijala teda peštianska robotnícka schôdzka dňa 6. augusta 1876 medzi svoje rezolúcie toto: „A hoci boly cechy rozpustené, na ich miesta nastúpené priemyselné spolky nielen že nie sú schopné zabezpečiť plodný rozvoj priemyslu, ale ešte viac komplikujú rozhárané pomery priemyselných podnikov.“⁴⁸

Priemyselný zákon určil pracovný deň maximálne na 16 hodín, ale aj 19 hodinový deň bol z veľkej časti len na papieri. Papierovým zákonom ostalo aj to, že mladiství pod 16 rokov smú pracovať najviacej 10 hodín. O voľnom dni, o pracovnom voľne v nedeľu sa priemyselný zákon nezmienil ani slovom.⁴⁹ V Bratislave napr. „musia robotníci pracovať vo dne v noci, ich odpočinok pozostáva zo 4—5 hodín“ — píše Munkás Heti Krónika (Robotnícke týždenné zprávy) vo februári 1875.⁵⁰

Veľmi biedne boly aj mzdové pomery. V železiarni grófa Dionýza Andrássyho vo Vernö dostali hutníci 60—85 gr, lejári a čističi 50—90 gr., zámočníci 1.40—1.50 frt. denne.⁵¹ Veľký rozdiel bol medzi mužskou, ženskou

⁴⁶ Sándor Vilmos, c. d., 210. Láng Lajos, c. d. II., 175.

⁴⁷ Pach Zs. Pál, c. d., 97. Porovnaj s týmto článok J. Francisciho, spomenutý v poznámke tejto kapitoly.

⁴⁸ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. Bp. 1951, sv. I, 298.

⁴⁹ Pach Zs. Pál, c. d., tamže.

⁵⁰ Cituje Sándor Vilmos, c. d., 213.

⁵¹ Tamže, 218.

a detskou prácou. V šurianskom cukrovare dostal muž denne 70 gr., žena 42 gr. a dieťa 28 gr. V topolčianskom cukrovare dostal muž 60—80 gr., žena 40—50 gr. a dieťa 30—40 gr. V štiavnickej tabakovej továrni dostal muž 60 gr., žena 35 gr., dieťa však len 20—30 gr.⁵² V deviatich župách, ktoré preberáme, bolo v tom čase približne 9.000 ženských pracovných síl, teda skoro pätina všetkých robotníkov.⁵³

Zlú situáciu slovenských robotníkov odzrkadľuje tabuľka s údajmi o stravovacej situácii miest, obývaných z väčšej časti slovenskými robotníkmi.

Mestá	Mäso	Mäsf Slanina maslo	Mlieko syr	Vajcia	Ovocie	chlieb			cestoviny	Zemiaky	Zelenina
						žitný	ražný	jac- menný a ovse- ný			
Kremnica	45·12	26·86	42·55	3·46	25·87	85·19	28·37	28·37	45·75	129·18	158·61
Revúca	38·40	33·93	45·53	3·43	25·44	28·43	113·83	—	59·86	151·03	146·90
Nová Baňa	44·98	26·74	42·89	3·45	26·10	84·84	28·27	28·27	45·65	128·81	158·15
Dobšiná	37·43	33·32	46·87	3·83	26·67	27·82	111·21	—	58·74	147·46	143·49
Pukanec	43·78	27·14	42·01	3·52	25·33	85·05	28·69	28·89	46·20	130·63	160·43
Krupina	46·00	27·33	14·85	3·54	25·17	76·71	28·89	28·89	46·52	131·65	161·63
Banská Štiavnica a B. Belá	45·64	27·15	42·07	3·49	25·46	86·04	28·69	28·69	46·19	190·64	160·39
Gelnica	49·69	24·53	33·16	1·70	12·57	—	83·83	53·39	45·19	120·14	127·87
Banská Bystrica	46·64	35·12	44·79	3·59	24·48	—	146·60	—	47·10	133·53	164·96
Lubietová	45·77	34·34	45·83	3·54	25·49	—	143·79	—	46·23	130·74	161·54
Zvolen	45·06	33·97	46·12	3·44	25·90	—	141·71	—	45·70	129·09	159·60
Brezno	45·57	34·53	45·78	3·52	25·37	—	144·09	—	46·42	131·28	162·20

Na spotrebu robotníkov treba počítať oveľa menej, ako ukazujú — uvedené údaje. V týchto mestách je totiž zámožná buržoázia, remeselníci, úradníci, obchodníci atď., ktorých životná úroveň bola neporovnateľne vyššia ako robotníkov. Spotreba týchto vrstiev je prirodzene, obsiahnutá aj v uvedených priemerných údajoch. Údaje naproti tomu ukazujú, že slovenskí robotníci sa nevedeli zo svojich malých miezd stravovať dostatočne. Spomenuté množstvo mäsa, tuku, vajec, chleba bolo menšie, ako potrebuje jedna osoba. Aj veľká spotreba zemiakov a zeleniny ukazuje nízku životnú úroveň.

Kríza nadprodukcie z r. 1873 zhoršovala vo veľkej miere aj situáciu slovenského robotníctva. Dôsledkom krízy bol vzrast nezamestnanosti, čo spôsobilo veľký pokles miezd. Tento pokles miezd sa pohyboval medzi 15—30%.⁵⁴ V dôsledku nezamestnanosti veľa robotníkov volilo emigráciu. „Dôsledkom tejto ťažkej situácie bolo — píše Budapeštianska komora vo svojom hlásení z r. 1877 — že podniky... snížili mzdu tak baníkov, ako aj ostatných robotníkov, v dôsledku čoho v takých krajoch, kde železiarsky priemysel je takmer jediným odvetvím zárobku, je taká veľká bieda medzi

⁵² Tamže, 226.

⁵³ Sčítanie ľudu z r. 1880.

⁵⁴ Sándor Vilmos, c. d., 220.

obyvateľstvom, že sa začína vzmáhať vystaňovanie.⁵⁵ Budapeštianska komora v inom hlásení píše o slovenskom železiarskom priemysle takto: „V Gemerskej a Abaujskej župe tretina všetkých hutí nepracuje, očakávané zlepšenie bude v každom prípade veľmi pomalé, lebo iba v spišských hutiach čaká ešte stále 1/4 milióna q na zákazníka; v gemerských hutiach je síce malá zásoba, ale tieto pracujú zväčša s deficitom.“⁵⁶ V dôsledku krízy sa úplne zastavily stavby železníc. Toto sa, prirodzene, citeľne dotýkalo slovenskej robotníckej triedy, lebo veď vieme, že na rozličných železničných stavbách pracovalo veľa slovenských robotníkov.⁵⁷

Nie je teda náhodou, že slovenská robotnícka trieda, podobne ako maďarská, chopila sa štrajku, nástroja mzdového boja, aby polepšila svoju ťažkú situáciu. Tieto štrajky, práve tak ako štrajk banskoštiavnických baníkov z r. 1848 a z čias absolutizmu, mali znaky živelnosti. R. 1870, ako to ukazuje zápisnica predsedníctva Ministerstva vnútra — zasa sa „vzbúrili“ štíavnickí baníci.⁵⁸

Častokrát sa stalo aj to, že podnikatelia nechceli zaplatiť ani nízku mzdu robotníkom. Ministerstvo verejných prác a dopravy oznamuje 29. októbra 1873 podžupanovi Gemerskej župy, že podľa hlásenia stavebného podnikateľa gemerských priemyselných železníc prenájomcovia práce napriek tomu, že „vybrali potrebné preddavky, nechcú vyplatiť robotníkom mzdy. V dôsledku toho medzi robotníkmi „vypukly nepokoje veľkých rozmerov“. Ministerstvo vyzýva podžupana, aby „sa usiloval uviesť verejnú bezpečnosť do poriadku s použitím všetkých zákonitých prostriedkov, ktoré mu stoja k dispozícii“. O mesiac na to 11. novembra 1873 píše gemerský podžupan Ministerstvu vnútra: „Pretože železničným robotníkom v Tisovci a Dobšinej neboly presne vyplatené zaslúžené mzdy vo vymeranom čase, vyskytly sa medzi nimi nepokoje, ktoré 28. októbra t. r. dosiahly v Rožňave také rozmery, že sa pomocníkom hlavného služného verejnej správy podarilo iba vojenskou brachiálnou mocou utíšiť na stovky vzbúrených robotníkov.“ Gemerský podžupan žiada ministra vnútra, aby kontrolovali prenájomcov. Súčasne oznamuje, že urobil všetky potrebné opatrenia, aby sa predišlo robotníckym nepokojom.⁵⁹

Hospodárskym záujmom robotníkov slúžil, ale neznamenal ešte politické organizovanie, bratislavský podporný spolok tlačiarov, založený 24. júla 1876.⁶⁰ Slovenskí robotníci sa v týchto rokoch iba vo väčších strediskách,

⁵⁵ Cituje Sándor Vilmos, c. d., 32.

⁵⁶ Tamže.

⁵⁷ Porovnaj s týmto Daniel Lichard, Robotníci naši pri železničiach. Obzor 1873, č. 32. Sándor Vilmos, c. d., 34.

⁵⁸ Predsedn. ministerstva vnútra 1870: 1125, 1131, 1162, 1175, 1133, 1204 a 1246. Tieto spisy sa zaoberajú vecou podľa zápisnice. Tieto spisy sa nenašli.

⁵⁹ *Dokumenty*, 261—262. Poznamenávame, že spis predsedníctva ministerstva vnútra č. 3598 z r. 1873 sa zaoberá „vzburou robotníkov na linke Dobšiná—Bánréve“. Tento spis zaznamenáva opäť iba zápisnica.

⁶⁰ Miloš Gosiorovský, *Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia*, Bratislava 1951, 12.

v Budapešti, Bratislave a Košiciach zapájali do hnutí politického charakteru, čo oproti živelnosti znamenalo uvedomé organizovanie, začiatky slovenského robotníckeho hnutia. Veľmi príznačný je pre slovenskú robotnícku triedu popis Belu Grünwalda, patriaceho k vládnucej triede, ktorý píše s veľkým uspokojením o zvolenských robotníkoch: „Značná časť obyvateľstva Zvolenskej župy pozostáva z továrenských robotníkov, ale vplyv ideí socializmu a z toho vyplývajúce úsilia a hnutia sú tu neznáme. Tento zjav nedokazuje, že robotníci tu nemajú príčinu sťažovať si, ale to, že žijú ďaleko od stredísk európskeho robotníckeho hnutia a sú oveľa nevzdelanejší, než by sa stali uvedomelými a požadovali v mene všeobecných ideí väčšiu časť zo zisku podniku, väčší vplyv v spoločnosti a štáte a odovzdané sa smieria so svojím osudom, ktorého zmenu nepovažujú za možnú. Dostať sa ku kapitálu, k majetku je nejasnou túžbou každého jednotlivca, ale nemá ho pred očami ako základ samostatnej existencie človeka, ako podmienku dosiahnuť poslanie človeka. Svoje skromné potreby niekedy kryje, niekedy nie, ale hoci biedne, nejako vyžije a v kritických chvíľach zaúčinkuje vždy omámenie, ktoré prináša na úver kúpená pálenka, čím na krátky čas zabudne na životné starosti.“⁶¹

Lenže nielen toto charakterizuje slovenskú robotnícku triedu, ale aj jej účasť na uhorských robotníckych hnutiach. V tomto čase niet osobitného slovenského robotníckeho hnutia; peštianski, bratislavskí a košickí slovenskí robotníci sa zúčastňujú na založení a činnosti Všeobecného robotníckeho spolku a tí, ktorí boli vylúčení z volebného práva, neskôr pri založení všeobecnej Robotníckej strany. Teda v ďalšom bude našou úlohou preskúmať účasť peštianskych, bratislavských, košických slovenských robotníkov na uhorskom robotníckom hnutí a súčasne sledovať národnostnú politiku uhorského robotníckeho hnutia.

Po vyrovnaní sa začalo so stavbami v Budapešti, kde pracovalo veľa slovenských robotníkov. Ale okrem liptovských kamenárov sa zdržovali aj iní slovenskí robotníci v uhorskom hlavnom meste. Títo robotníci sa stali pioniermi moderného slovenského robotníckeho hnutia.⁶²

9. februára 1868 na prvom zakladacom shromáždení Všeobecného robotníckeho spolku v Pešti pracujúci slovenskí robotníci prijali návrh na založenie spolku s radosťou. Súčasný popis Jozefa Kretoviča hovorí o tomto: „Ján Schifferdecker tlmočil pre slovenských robotníkov už povedané po slovensky a keď sa dotkol myšlienky sjednotenia, ozvalo sa hlasité volanie „živio“, čím vyslovovali svoj súhlas.“⁶³

Všeobecný robotnícky spolok pri svojom utvorení už aj svojím pomenovaním zvýraznil, že spolok je orgánom medzinárodného boja uhorského

⁶¹ Grünwald Béla, c. d., 23.

⁶² Miloš Gosiorovský, c. d., 12.

⁶³ *Dokumenty*, 48. Výraz „živio“ poukazuje na to, že pod slovanskými robotníkmi treba rozumieť Srbochorvátov, ale je nesporné, čo dokazujú aj neskoršie údaje, že vo Všeobecnom robotníckom spolku sa zúčastnili aj slovenskí robotníci. Porovnaj ešte Miloš Gosiorovský, c. d., 14.

robotníckeho hnutia, ktorý sjednocoval okrem maďarských robotníkov aj Slovákov, Nemcov a i. Žigmund Politzer píše: „Úradným názvom spolku sa stal *Általános munkássegylet*, *Allgemeiner Arbeiterverein*, Všeobecný robotnícky spolok — toto pomenovanie možno čítať v troch rečiach na spolkovvej pečiatke a v členských legitimáciách.“⁶⁴ Toto sa zvýraznilo aj tým, že ohlas Všeobecného robotníckeho spolku z 23. februára 1868 „bol rovnako vytlačený maďarsky, nemecky a slovensky a v Budapešti v Starom Budíne sa rozdelil vo viactisícových exemplároch medzi robotníkmi, aby ich po prečítaní poslali aj ďaleko bývajúcim známym a takto ich nabádali sústreďiť sa na dosiahnutie svätého cieľa.“⁶⁵

Hoci vnútri robotníckeho hnutia vládla národnostná rovnoprávnosť, táto nemohla nahradiť to, čo znamenal národnostný útlak Slovákov. Národnostný útlak vážne zdržoval aj vývin slovenského robotníckeho hnutia. „Slovenský proletariát, i keď sa začal rozvíjať približne súbežne s maďarským, bol naproti tomu najslabšou časťou nacionálne porobeného národa — národa bez škôl, bez knižníc, bez divadiel, bez múzeí, národa, ktorému chýbal solídny spoločenský fundament pre rozvoj národnej kultúry... Pravda, nežičlivejšie postavenie slovenského proletariátu ako rodiacej sa časti nacionálne surovo utlačovaného národa zapríčiňuje, že kým napr. maďarská robotnícka trieda má už od r. 1869 svoje časopisy, zatiaľ slovenskí robotníci — pokiaľ nevedeli maďarsky alebo nemecky — nemali takúto možnosť oboznamovať sa so zásadami vedeckého socializmu, s učením Marxa a Engelsa.“⁶⁶

Preto mala osobitný význam národnostná politika, národnostné požiadavky Všeobecného robotníckeho spolku. — Bolo veľkou zásluhou Všeobecného robotníckeho spolku, že stmelil uhorskú viacnárodnostnú robotnícku triedu do bojovej medzinárodnej organizácie a robotníkov vychovával k vernosti voči Internacionále, medzinárodnej solidarite a uznaniu samourčovacieho práva. Správne konštatuje Dezső Nemes, že „Všeobecný robotnícky spolok je bojovou organizáciou uhorského robotníckeho hnutia, v radoch ktorého bojovali v jednom šiku Maďari, Slováci, Nemci a inonárodnostní pracujúci. Pri Všeobecnom robotníckom spolku nehovoríme jednoducho o maďarskom robotníckom hnutí, ale o uhorskom robotníckom hnutí, v ktorom sa maďarské robotnícke hnutie slučuje do spoločného tábora s hnutím robotníctva ostatných národností žijúcich na území vtedajšieho Uhorska.“⁶⁷ Na prvom uhorskom robotníckom shromaždení, ktoré organizovala bratislavská odbočka Všeobecného robotníckeho spolku v Bratislave 29. marca 1869, stavia sa v svojom programe k sebaurčeniu národa: „So stanoviska národnostného spoločenská demokratická strana prijíma právo na sebaurčenie národov.“⁶⁸

⁶⁴ *Dokumenty*, 53.

⁶⁵ Tamže, 75.

⁶⁶ Miloš Gosiorovský, c. d., 13.

⁶⁷ Nemes Dezső, *Az általános munkássegylet története, 1868—1873*, Bp. 1952, 7.

⁶⁸ *Dokumenty*, 129.

7. bod usnesenia prvého valného zhromaždenia Všeobecného robotníckeho spolku zo dňa 22. augusta 1869 potvrdil rovnoprávnosť národností: „Na úplnú rovnoprávnosť národností postavené, od každej inej krajiny nezávislé Uhorsko.“⁶⁹

Národnostné požiadavky, hoci značne prevyšovali národnostnú politiku opozície, predsa neboly bez nedostatkov, čo sa dá vysvetliť nízkou ideologickou úrovňou spolku a malomeštiackym vplyvom. Hoci bratislavský program správne nadhodil právo samourčenia, robil to predsa len nepriamo, všeobecne, nevystupoval s konkrétnymi požiadavkami. 7. bod usnesenia schôdzky z 22. augusta odzrkadľuje práve v značnej miere tento malomeštiacky vplyv. Tento bod ustupuje o krok späť od bratislavského, lebo v tomto už nie je reč o práve na seaurčenie, ale len o rovnoprávnosti národov v rámci Uhorska. Toto bola teda v podstate buržoázna radikálna požiadavka, ktorá sa shodovala s kintahijskými plánmi Ludovíta Kossutha.

Krajne nacionalistické stanovisko zaujímal Táncsics do r. 1870, kým bol činný v rámci Všeobecného robotníckeho spolku. Proti tomuto nacionalistickému stanovisku sa však postavili vodcovia Všeobecného robotníckeho spolku.

Dôsledok uvedených nedostatkov bol, že hoci Všeobecný robotnícky spolok vo všeobecnosti potvrdil právo národov na seaurčenie, predsa mlčky prijal národnostný zákon z r. 1868, ktorý uznával iba jeden politický národ, maďarský a odmietal každú územnú samosprávu. Robotnícky spolok nebol ideologicky vyzbrojený do boja proti tomuto reakčnému národnostnému zákonu. Napokon príčinou týchto nedostatkov bolo aj to, že vo Všeobecnom robotníckom spolku mali Nemci vedúcu úlohu, ktorí nemali záujem o národnostné požiadavky. Toto vysvetľuje aj nesprávne stanovisko k maďarským úsiliam o nezávislosť.⁷⁰

Všeobecný robotnícky spolok — ako sme už spomenuli — mal v Bratislave odbočku, bratislavský robotnícky vzdelávací spolok Vpred. Počet členov spolku bol podľa zprávy z r. 1871 100.⁷¹ Táto odbočka Všeobecného robotníckeho spolku vyvíjala značnú činnosť. Už spomínaná schôdzka z 29. marca 1869 prijala tento program: Všeobecné priame a volebné právo. Právo národov na seaurčenie, neobmedzené shromažďovacie právo. Úplná sloboda tlače. Zrušenie stálej armády a všeobecné vyzbrojenie ľudu. Napokon na rozšírenie všeobecnej výchovy ľudu zakladá spolky vo všetkých častiach krajiny. Súčasný robotnícky korešpondent časopisu Aranytrombita dokončuje svoj list z 29. marca 1869 takto: „Večer bola veľkolepá robotnícka slávnosť, na ktorej sa zúčastnilo do dvesto ľudí a kde pekné devy Bratislavy ozdobovaly slávnosť, o polnoci došly so všetkých strán pozdravné telegramy, ktoré boly prijaté prevolaním na slávu. Ráno o tretej vyčerpaná od tanca, volajúc na slávu spoločenských demokratických

⁶⁹ Dokumenty, 104.

⁷⁰ N e m e s Dezső, c. d., 56, 68, 246.

⁷¹ Dokumenty, 134. Väčšina členov boli Nemci, ale boli medzi nimi, hoci v menšom počte ako v Pešti, aj slovenskí robotníci.

zásad, táto medzinárodná robotnícka spoločnosť sa rozišla.“⁷² 12. septembra 1869 po schválení stanov spolku bola slávnosť vysviacky zástav, na ktorej prehovoril predseda Niemtcik. V svojej reči povedal medziiným toto: „Pracujeme iba krátky čas a môžeme ďakovať výlučne našej odvahe a vytrvalosti, že môžeme dnes seabedome prehlásiť: V Uhorsku sú bratislavskí robotníci prví, ktorí dvíhajú socialistickú zástavu. Zakľúčme svoju slávnosť v nádeji, že naši bratia pôjdu čoskoro za našim príkladom a potom budeme pracovať ďalej spoločnými silami. Nech žije lepšia budúcnosť robotníckej triedy, za slobodu ktorej bojujú milióny spolucitacích.“⁷³

Činnosť bratislavských robotníkov pozorne sledovala reakčná štátna moc. Bratislavským shromaždením z 29. marca 1869 sa zaoberala aj ministerská rada. „Podľa náhľadu pána ministra vnútra — píše súčasná zápisnica ministerskej rady — táto otázka nemá ešte v tejto krajine taký význam, aby bolo treba siahnuť už teraz k výnimočným opatreniam, — ináč rozhodol tak, aby boly vzbúry plánované týmto smerom včas zamedené.“ Kráľ vzal všetko toto na vedomie, ale „vyslovil najvyššie želanie, aby uhorské ministerstvo stále starostlivo sledovalo podobné hnutia.“⁷⁴

Vláda sledovala skutočne „starostlivo“ nielen bratislavské, ale aj celé uhorské robotnícke hnutie. Minister vnútra referuje 27. októbra 1871 c. a k. ministerstvu zahraničia o činnosti Internacionály v Uhorsku. Tento referát spomína tých viac ako 25 robotníckych spolkov a 10 podnikových alebo odborových organizácií, ktoré patria medzi „nasledovateľov“ Internacionály. Medzi nimi spomína aj Slovenský robotnícky spolok v Pešti,⁷⁵ ako aj Robotnícky vzdelávací spolok v Bratislave. Referát hovorí o Bratislave takto: „Okrem Pešť-Budína prichádza do úvahy ešte Bratislava a Šoproň (ako mestá, obývané robotníkmi, podporujúcimi Internacionálu), lebo tieto mestá sú blízko Viedne, ktorá na nich silne vplýva a agitátori, ktorí sa neodvážia do sídla vlády, do Pešť-Budína, veľmi často navštevujú tieto mestá.“⁷⁶

Parížska komúna z r. 1871 mala silný vplyv na uhorské robotnícke hnutie. V Pešti sa konajú štrajky a demonštrácie solidarity. Na zpravu o jej páde z 11. júna 1871 svolali ľudové shromaždenie, na ktorom odznela reč na pamäť padnutých hrdinov Parížskej komúny. Po shromaždení

⁷² *Dokumenty*, 129.

⁷³ Tamže, 132.

⁷⁴ *Dokumenty*, 109. Dátum spisu je 19. apríl 1870. Poznnamenávame, že o popísanej slávnosti vysviacky zástavy referuje aj policajná zpráva. Porovnaj s týmto ešte hlásenie bratislavského policajného kapitána z 15. decembra 1869 o robotníckom spolku Vpred. *Dokumenty*, 133.

⁷⁵ *Dokumenty*, 195. — Na tomto robotníckom spolku boli podľa všetkej pravdepodobnosti zúčastnení aj slovenskí robotníci, združujúci sa v Pešti. O jeho činnosti v 70-tych rokoch nevieme nič bližšieho. Zápisnica predsedníctva ministerstva vnútra z r. 1870 zaznačuje spolok pod titulom „Založenie česko-slovenského robotníckeho spolku v Pešti“, pod číslom 2961. Žiaľ, aj tento spis sa stratil.

⁷⁶ *Dokumenty*, 200.

peštianske robotníctvo vyšlo do Mestského parku, dokazujúc touto demonstráciou, že nepovažujú svoju vec za stratenú preto, že revolúcia Parížskej komúny bola porazená.

Vládnúcu triedu zarazil vplyv Komúny v Uhorsku a považovala čas príhodný na to, aby rozbila organizácie robotníckej triedy. Zatkla vodcov robotníckej triedy a žalovala ich z velezrady. Takto sa činnosť Robotníckeho spolku znemožnila. Lenže robotnícka trieda sa nevzdala boja. Urbilo sa niekoľko pokusov na utvorenie novej robotníckej strany. Na týchto bojoch robotníckej triedy sa bratislavskí robotníci zasa zúčastnili. Na schôdzke 2. februára 1873 v Bratislave vyniesli dve dôležité rezolúcie na prípravu novej robotníckej strany. Prvá rezolúcia zaujíma stanovisko k rozpusteniu nemocenských pokladníc, stojacich pod kontrolou a vedením zamestnávateľov a pre utvorenie robotníckych nemocenských pokladníc. Druhá rezolúcia žiada 10-hodinový pracovný čas, obmedzenie ženskej práce, zákaz detskej práce, zrušenie cechových nocľahární, zriadenie sprostredkovateľne práce, usporiadanie učňovských vecí a slobodu shromažďovacieho a spolčovacieho práva. V týchto rezolúciách sa teda spájali robotnícke požiadavky s buržoáznymi demokratickými požiadavkami. Tým, že shromaždenie postavilo aj robotnícke požiadavky, zrodila sa dôležitá podmienka založenia robotníckej strany, nezávislej od nových buržoázných strán.⁷⁷

Hocako sa vláda usilovala potlačiť robotnícke hnutia, nepodarilo sa jej prekaziť utvorenie samostatnej robotníckej strany. Tieto pokusy o založenie strany nadobudli veľký význam vtedy, keď sa r. 1876 vrátil do Uhorska Lev Frankel, minister verejných prác Parížskej komúny, prvá veľká postava uhorského robotníckeho hnutia. — Frankel chcel r. 1876 založiť stranu ako „stranu vylúčených z volebného práva“. Maďarská vládnúca trieda podnikla všetko, aby odvrátila uhorskú robotnícku triedu od smeru Internacionály. Preto postavili popri terore aj agentov do robotníckeho hnutia. Tak vznikla oproti správnomu Frankelovmu smeru, ktorý reprezentovala Robotnícka týždenná kronika (Munkás Heti Krónika), zahraničná a Cserniho frakcia, ktorej časopis bol zas Népszava (Hlas ľudu). Strana vylúčených z volebného práva sa tvorila v apríli 1878. Toto bol prvý socialistický kongres v Uhorsku. Tento kongres pozdravili v telegrame aj bratislavskí robotníci.⁷⁸ Oproti tejto strane sa tvorila zahraničná strana Cserniovcov, Uhorská robotnícka strana. Tieto dve strany sa r. 1880 slúčili pod menom Všeobecná robotnícka strana. Na kongrese 16. a 17. mája 1880 sa zúčastnili aj delegáti z Bratislavy a Košíc, resp. bratislavskí a košickí robotníci poslali svoje poverovacie listiny na kongres. 16. mája sa v diskusii ozval aj bratislavský delegát Hanslicsek, ktorý sa zastával názvu Všeobecná robotnícka strana.⁷⁹

Napokon si prezirne národnostnú politiku robotníckeho hnutia sedem-

⁷⁷ Nemes Dezsó, c. d., 217—8.

⁷⁸ Dokumenty, 323.

⁷⁹ Tamže, 381, 385.

desiatych rokov od čias, keď vláda rozbila Všeobecný robotnícky spolok. V porovnaní k národnostnej politike Všeobecného robotníckeho spolku ukazuje táto doba podstatný vývoj. Lev Frankel venoval vo svojom liste veľkú pozornosť národnostným problémom. V čísle Robotníckej týždennej kroniky zo 7. januára 1877 zaujíma článok z pera srbského súdruha správne stanovisko k národnostnej otázke. Odhaľuje nacionalizmus a usiluje sa vstúpiť do uhorských robotníkov povedomie proletárskeho internacionalizmu. „Rozličné národnosti, zčasti svádzané národnými stranami, usilujú sa o národnostnú „samostatnosť“, živiac sa falošnou ilúziou, že tým budú mať zaistený hmotný blahobyt; na druhej strane „panujúci“ vodcovia maďarského národa sýtia chudobný ľud frázami, aby ho mohli tým úspešnejšie zodierať a tento nepoznajúci správne ani vlastné triedne polozenie, všade nasleduje svojich vykorisťovateľov. Národnosti sa vzájomne nenávidia a považujú jeden druhého za príčinu svojich bied, pámovia sa zasa tešia tomu, že strčia do vrečka plod práce celého ľudu a nedbajú o to, či je to produkt domáci alebo inej národnosti.“ Pisateľ článku jasne poukazuje na to, že medzi národnostnými stranami niet zásadného rozdielu okrem toho, že jedna chce vládnuť nad druhou. Potom vyznačuje aj úlohu: „*Chudobní všetkých národností sa musia v bratskej jednote usilovať o dosiahnutie lepších pomerov a vydobyť utvorenie socialistickej spoločnosti.*“ Aké krásne a presvedčivé sú ďalšie riadky článku, ktoré sa usilujú vstúpiť do čitateľov ideu proletárskeho internacionalizmu: „Sem Vaše od práce drsné ruky, bratia!“ — tak musia oslovovať chudobní jednej národnosti druhých — „My sa nestaráme o jazyk; hovorte hocakou rečou, kde a ako chcete. Toto nie je príčina k nenávisti. Ste práve takí chudobní ako my; vy sejete, ale nežnete práve tak, ako my; tkáte súkna a hodváby a ste holí, práve tak, ako my; staviate paláce do výšky veže a prečsa bývate desiati v najbiednejšej chalupe práve tak ako my; ste naši spolubojovníci, naši bratia, podajte nám teda ruky a založíme slobodný ľudový štát!“ Toto správne chápanie proletárskeho internacionalizmu vedie k sympatiám a súdržnosti s oslobodzovacími hnutiami susedných národov. Značný pokrok národnostnej politiky uhorského robotníckeho hnutia sa zrkadlí v tom, že tento článok posudzuje zľava kossuthovskú čunajskú dochodu, čo bolo celkom iné stanovisko ako 7. bod rezolúcie peštianskej schôdzky z 22. augusta 1869.⁸⁰

Avšak táto národnostná politika ani teraz nebola celkom bez chýb. Frankel a vodcovia robotníckeho hnutia sa 25. novembra 1877 stretli s niektorými vodcami nezávislej strany. Dohodli sa vo viacerých otázkach. Popri tomto klade — a to bola chyba — na žiadosť strany nezávislých sa frankelovci zaviazali, že sa zatiaľ nedotknú národnostnej otázky.⁸¹ Práve tak bolo chybou, že do programu Uhorskej všeobecnej robotníckej strany, utvorenej r. 1880, nedostala sa požiadavka sebaurčenia.⁸²

⁸⁰ Tento článok pozri tamže, 312. Porovnaj s týmto ešte Aranyosiné, *Frankel Leó*, Budapest 1952, 105.

⁸¹ Aranyosiné, c. d., 119.

⁸² Aj program pozri v *Dokumentoch*, 392—5.

Z doteraz povedaného môžeme vyvodzovať, že v dôsledku voľnejšieho kapitalistického vývinu po vyrovnaní maďarský a rakúsky kapitál ešte viac okupoval slovenský trh. Kým v úverovom živote sa stretávame skôr s maďarským, v priemysle sa stretávame viac s rakúskym kapitálom. Často sa hlási spoločne — práve podľa hospodárskeho obsahu vyrovnania — maďarský a rakúsky kapitál a spojenými silami vytlačujú do pozadia práve sa vyvíjajúci slovenský kapitál.

Z doteraz povedaného možno vidieť aj to, že slobodnejší vývin po vyrovnaní z r. 1867 posilňoval aj slovenskú buržoáziu napriek tomu, že bola pod tlakom dvojitého koloniálneho útlaku. Slovenská buržoázia bola najsilnejšia v úverníctve, najslabšia v továrenskom priemysle. Prímerane tomu bol silnejší boj medzi maďarskými a slovenskými sporiteľňami, úvernými družstvami ako v oblasti továrenského priemyslu. Napriek tomu maďarské vládnúce triedy vykonaly všetko, aby zahlušili aj takrečeno jediný, pomerne väčší slovenský priemyselný podnik. V kruhoch slovenskej buržoázie sa na posilnenie jej pozícií vyvinulo veľké hnutie. Na čele hnutia stáli Viliam Pauliny-Tóth, Daniel Lichard a Ján Francisci. Urobili všetko v záujme povzbudení slovenskej buržoázie k rozličným podnikaniam. Popritom nabádali slovenskú buržoáziu aj na zakladanie rozličných hospodárskych spolkov. Toto malo tak isto za cieľ, aby spojením ich menších kapitálov vedeli úspešnejšie bojovať proti ťažkému hospodárskemu tlaku. Pri čítaní článkov buržoáznej inteligencie, pri študovaní ich propagandy má čitateľ pocit, že sa vedome, s použitím všetkých prostriedkov usilujú o vytvorenie hospodársky silnejšej a takto konkurencie schopnejšej slovenskej buržoázie. Tento húževnatý boj bude úspešný. Je výsledkom bojov sedemdesiatych rokov, že slovenská buržoázia vedela svoju veľkú zaostalosť v pomere k ostatným národnostným buržoáziám začiatkom XX. stor. za pomerne krátky čas dohnať.

Z povedaného vysvitá aj to, že slovenské podniky a kultúrne ustanovizne sa vzájomne podporujú, zadávaajú svoje potreby jeden od druhého. Toto odzrkadľuje zesilnenie slovenskej buržoázie.

Kapitalizmus prenikol aj do slovenského poľnohospodárstva. Toto bolo výhodné pre maďarských veľkostatkárov. Ak sa slovenský malý alebo stredný roľník dostal do styku s úvernými ústavmi, dostal sa jeho majetok číť neodvratne na bubon. Tu nám treba poznamenať, že slovenské úverné ústavy chránily slovenské roľníctvo iba rečami, v skutočnosti roľníctvo práve tak vykorisťovali a oberali o pôdu slovenskí mešťiaci, hrajúci rolu podporovateľov slovenského ľudu ako maďarská buržoázia.

So vzrastom vnútorného trhu pokračoval rozklad roľníctva. Mnoho desaťtisícov slovenských roľníkov sa stalo bezzemkami a súčasne vzrastal počet slovenských kulakov. Ako sme videli, slovenská buržoázia urobila všetko, aby posilňovala túto vrstvu oproti slovenskému chudobnému roľníctvu a bezzemkom. Slovenskí chudobní roľníci a bezzemkovia živorili v strašných pomeroch a mnohí hľadali riešenie vo vystaňovaní.

S vývinom priemyslu vzrastala aj slovenská robotnícka trieda. Jej situácia, podobná maďarskej robotníckej triede, bola takmer neznesiteľná.

Proti tomuto protestovala slovenská robotnícka trieda živelnými hnutiami. V priebehu vývinu uhorského robotníckeho hnutia sa slovenskí robotníci zapájali predovšetkým v Pešti, Bratislave a Košiciach do uhorských robotníckych hnutí. Nachádzame ich vo Všeobecnom robotníckom spolku, v strane vylúčených z volebného práva, potom aj v uhorskej Všeobecnej robotníckej strane. Ich situácia bola o to ťažšia ako polohovanie maďarských robotníkov, že ich vo veľkej miere zatažoval aj národnostný útlak, nemali časopisy, materinskou rečou písané knihy atď. Uhorské robotnícke hnutie viedlo v týchto rokoch v porovnaní k buržoáznym stranám jedinečne správnu národnostnú politiku. A táto národnostná politika sa v porovnaní s koncom šesťdesiatych a so stredom sedemdesiatych rokov podstatne vyvinula. Napriek tomuto nebola bez nedostatkov. A tieto nedostatky do istej miery hatily uvedomovanie robotníkov národností, a teda aj slovenskej robotníckej triedy.

Slovensko v epoche prechodu do imperialismu

V ostatných desaťročiach XIX. stor. vplývala na hospodársky život Uhorska vo veľkej miere poľnohospodárska kríza, šíriaca sa po celej Európe. Je teda prirodzené, že aj hospodársky život Slovenska ovplyvňovala táto poľnohospodárska kríza. Epochu prechodu do imperialismu začneme teda poľnohospodárskou krízou. Po skúmaní tejto otázky a slovenského poľnohospodárstva sa budeme zaoberať slovenským továrenským priemyslom, bankami a športiteľňami, koncentráciou, začínajúcou na tomto poli a priemyselným podnikaním bánk. V spojitosti s touto otázkou preskúmame zosilnenie slovenského kapitálu a javiace sa imperialistické zárodky. Dôsledkom všetkého tohto je stupňovaný boj maďarskej a slovenskej vládnúcej triedy, ktorý v tejto dobe v porovnaní so staršími bojmi popri politických hnutiach stále viac sa presunuje do oblasti hospodárskeho života. Po tomto sa budeme v osobitnej kapitole zaoberať slovenskou robotníckou triedou a počínajúcim slovenským robotníckym hnutím, dávajúc tým na javo, že na scénu politického života nastúpila najpokrokovejšia trieda slovenského národa, slovenská robotnícka trieda.

Agrárna kríza a slovenské poľnohospodárstvo

Poľnohospodárska kríza bola nevyhnutným dôsledkom kapitalizmu. V Amerike sa vo veľkej miere vyvinul nielen priemysel, ale aj poľnohospodárstvo. Oproti prúskej ceste poskytoval vývin „amerického typu“ veľké možnosti rozvoja výrobných síl a použitia strojov. Dôsledkom toho všetkého bolo, že sa na európskom trhu objavilo americké obilie vo veľkom množstve a lacno. Popri americkom obilí znamenalo ruské a indické obilie veľmi veľkú konkurenciu uhorskému obilíu. Tak sa dá vysvetliť v osemdesiatych rokoch nízka hladina obilných cien. Novému obilíu snížili, resp. zrušili konjunkturálne zisky prvších rokov. Pre uhorské, slabé, zaostalé, feudálnymi zvyškami zatažené poľnohospodárstvo, kde boly vlastné náklady

produkcie obilia vyššie ako v iných krajinách, znamenala táto konkurencia vždy väčšie nebezpečenstvo, resp. zapríčinila s časom na čas vážne straty uhorským veľkostatkárom, ale ešte viac stredným, malým a chudobným roľníkom.

Okrem uvedeného sa situácia uhorského poľnohospodárstva stávala vážnejšou tým, že na západných trhoch americké obilie vytlačalo uhorské. Ďalej v dôsledku prechodu na ochranné clá stráca uhorské obilie ešte aj ten trh, ktorý by si bolo mohlo oproti americkému a ruskému obilii zachovať. K tomu pristupovali ťažkosti s vývozom vlny a zvierat.

Poľnohospodársku krízu vo veľkej miere prehlbovaly zaostané pomery, feudálne zvyšky, často zlé úrody, feudálne rozdelenie statkov. Taký účinok malo aj to, že uhorské poľnohospodárstvo produkovalo predovšetkým pre vonkajší a nie pre vnútorný trh. Toto bolo dôsledkom polokoloniálnej situácie Uhorska, ktorá neumožnila vzrast priemyselného obyvateľstva na úkor poľnohospodárskeho obyvateľstva, teda široké rozvinutie vnútorného trhu.⁸³

Toto sa vzťahovalo najmä na úrodnejšie župy Slovenska (Bratislava, Nitra, Tekov, Hont, Gemer atď.), ale aj na veľkostatky severných žúp. Statkári slovenských žúp — najmä veľkostatkári, podobne ako maďarskí statkári usilovali sa dostať z krízy. Aké boly na to možnosti?

Pretože obilné ceny na svetovom trhu boly nízke, veľkostatkári sa usilovali znížiť výrobné ceny. Toto znamenalo jednak rozvíjanie techniky, jednak stláčanie pracovných miezd. — Druhý spôsob dostať sa z krízy bol — pretože kríza bola predovšetkým obilná kríza — prechod na intenzívnejšie hospodárenie, zväčšenie živočíšnej výroby, širšie pestovanie priemyselných a krmovínových rastlín, vinnej révy atď. Vezmime si najprv niekoľko príkladov z tohto posledného.

Dôležitým meradlom intenzity je vzrast pestovania poľnohospodárskych zvierat, živočíšnej výroby. V pomerne úrodnejších slovenských župách sa vývin medzi r. 1869 a 1895 ukazuje takto:⁸⁴

Župy	Rožný statok		Ošípané	
	1869	1895	1869	1895
1. Tekov	40.067	55.675	23.835	32.152
2. Gemer	63.571	58.266	44.383	48.893
3. Hont	30.047	39.501	20.539	37.623
4. Novohrad	46.008	62.960	43.667	75.177
5. Nitra	102.134	128.733	55.496	61.270
6. Bratislava	83.026	103.005	45.394	58.122
7. Zemplín	114.846	96.478	59.744	64.008
8. Zvolen	33.372	38.686	11.341	19.800

⁸³ Agrárnu krízu som vysvetľoval na základe diela Pavla Pacha Zsigmonda, *Magyar gazdaságtörténet, Közgazdaságtudományi egyetemi jegyzet*, Budapest 1952, 106 a 114.

⁸⁴ Údaje z r. 1870: *Magyar statisztikai évkönyv 1873*, roč. II, Budapest 1874,

Tento vývin, pravda, nemožno považovať za značný, najmä vtedy, ak berieme do úvahy, že ide o dvadsaťpäť rokov. Tu treba poznamenať, že tento vývin sa rozhodne vzťahuje na veľkostatok, v menšej miere na kulacké hospodárstva, ale vonkoncom nie na majetky slovenských stredných a chudobných roľníkov.

Pod vplyvom krízy väčšími vzrastá chov hydiny. Pozrime si údaje o tomto v slovenských župách.⁸⁵

1. Orava	62.103	10. Zvolen	81.758
2. Tekov	243.504	11. Gemer	173.443
3. Hont	187.591	12. Šariš	135.350
4. Liptov	49.555	13. Spiš	136.805
5. Novohrad	327.604	14. Zemplín	321.300
6. Nitra	470.205	15. Abauj	209.592
7. Bratislava	473.593		
8. Trenčín	179.241	Spolu	3.083.931
9. Turiec	38.287		

Spomenuli sme, že v úsilí dostať sa z krízy vzrastalo pestovanie priemyselných a krmovínových rastlín. Na podopretie uvedeného ukážeme miesto skutočných údajov — s istými nedostatkami — súhrnné údaje s ľavého brehu Dunaja. Tieto župy až na jednu výnimku (Ostrihom) prevažne obývajú Slováci (Orava, Tekov, Hont, Liptov, Novohrad, Nitra, Bratislava, Trenčín, Turiec, Zvolen).⁸⁶

Hoci uvedené údaje neukazujú rovnomerný vzrast, predsa možno z nich vidieť rozšírenie osevných plôch, resp. produkcie dôležitých priemyselných a krmivových rastlín. Vo viacerých prípadoch vidíme, že aj výsledky produkcie sa zväčšujú silnejšie ako osevné plochy, čo poukazuje na zintenzívňovanie poľnohospodárskej výroby. Všetko toto chceme doplniť niekoľkými údajmi, vzťahujúcimi sa na jednotlivé slovenské župy.

Vzrast osdvnjej plochy cukrovej repy v troch slovenských župách, ktoré sú aj v celokrajinskom meradle prvé.⁸⁷

	1882	1891	1892
Nitra	8.259 ha	12.438 ha	14.409 ha
Bratislava	4.618 ha	9.146 ha	10.036 ha
Trenčín	38 ha	1.703 ha	2.329 ha

144—147. Údaje z r. 1895: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Magyar statisztikai közlemények, sv. XXIV, Budapest 1900. Poznámame, že nie v každom odvetví pestovania zvierat badať vývin. V pestovaní koní, oviec a kôz badať pre ďalší rozklad slovenského roľníctva veľký úpadok.

⁸⁵ Magyar statisztikai közlemények (MSK), sv. XXIV. V ďalšom uverejňujeme aj údaje žúp s miešaným obyvateľstvom. Tieto údaje poukazujú súčasne aj na horší stav neúrodných slovenských žúp (Orava, Liptov).

⁸⁶ Poľnohospodárska produkcia krajín uhorskej koruny z r. 1891, 1892, 1893, 1894. MSK sv. VI. a XI.

⁸⁷ Tamže, sv. VI. 51, 52, 55.

V osevných plochách ľanu a konopí sú tiež medzi prvými:

	1891	1892		1891	1892
Spiš*	1.060	1.018	Nitra**	1.849	1.968
Šariš	699	980	Trenčín	380	435

* Ľan, ** konope.

Na doplnenie uverejňujeme ešte niekoľko údajov aj z r. 1893/94. V pestovaní ľanu zaberá Bratislava v krajinском meradle význačné miesto; pestujú tam ľan na území 674 ha. Na Spiši zaberá ľan 1.16% celej osevnej plochy. V pestovaní ľanu je Nitra s 2.771 a Bratislava s 1.707 ha medzi tými župami krajiny, ktoré pestujú ľan na najväčších plochách. V krajinском meradle pestuje na najväčšej ploche cukrovú repu Nitra 19.735 (v pomere k celkovej osevnej ploche 7.50%) a Bratislava 11.274 (v pomere k celkovej osevnej ploche 4.93%). Zo slovenských žúp je ešte na čele Trenčín s 4230 (3.41%) a Tekov s 3273 (3.37%) ha osevnej plochy. — V pestovaní krmnej repy sú medzi prvými župami Bratislava s 6553 ha a Nitra s 5036 ha osevnej plochy.⁸⁸

Vlastníci považovali aj pestovanie hrozna za spôsob dostať sa z krízy. Ukazuje to rozmach pestovania hrozna po veľkom úpadku začiatkom deväťdesiatych rokov.⁸⁹

Župy	Produkcia vína v hl po hektároch				
	1881—90	1891	1892	1893	1894
1. Tekov	11.17	3.79	2.81	2.36	5.46
2. Hont	7.71	0.64	0.42	1.59	5.59
3. Novohrad	7.13	0.93	0.75	1.43	7.73
4. Nitra	19.56	3.16	2.48	6.07	8.30
5. Bratislava	19.65	5.82	10.32	18.55	16.94
6. Trenčín	1.57	0.19	0.57	0.92	2.08
7. Gemer	4.01	0.32	0.18	0.92	1.47
8. Šariš	—	—	—	4.00	—

Tak isto vzrastá v časoch krízy pestovanie jačmeňa vhodného na prípravu sladu. Osevná plocha jačmeňa sa utvára v župách na ľavom brehu Dunaja takto:⁹⁰

priemer medzi 1881—1885	230.676 ha
priemer medzi 1886—1890	249.959 ha
priemer r. 1891	260.346 ha
priemer r. 1892	261.893 ha
priemer r. 1893	252.396 ha
priemer r. 1894	254.228 ha

⁸⁸ Tamže, sv. XI, 36—38.

⁸⁹ Tamže, sv. XI, 54. Vzrast pestovania hrozna vo veľkej miere hatila filoxera a peronospora.

⁹⁰ Tamže, sv. VI., 37, sv. XI, 32.

Zo slovenských žúp sú na čele v celokrajinskom meradle⁹¹

	1882	1891	1892
Nitra	67.258 ha	79.556 ha	76.060 ha
Bratislava	47.491 ha	59.862 ha	60.428 ha
Trenčín	28.165 ha	33.139 ha	33.551 ha

Druhú stranu otázky, súvisiacu s krízou, môžeme sledovať v poklese osevnej plochy obilnín, resp. v jej veľmi malom vzraste. Tento fakt vyplýva zrejme z toho, že kríza bola rozhodne obilnou krízou.⁹²

	Pšenica	Raž
1881—1885	200.979 ha	175.163 ha
1886—1890	202.330 ha	177.501 ha
1891	196.294 ha	163.358 ha
1892	205.534 ha	167.459 ha
1893	222.968 ha	186.655 ha
1894	213.468 ha	165.689 ha

Župy	Pluhy, mláčačky a i. na parný pohon		Motory		Okopacie a žacie stroje na konský poťah		Sejačky na konskú silu	
	1870	1895	1870	1895	1870	1895	1870	1895
1. Orava	—	7	—	—	1	12	—	13
2. Tekov	28	227	—	8	47	151	107	747
3. Gemer	21	70	—	3	6	55	22	260
4. Hont	18	182	—	2	12	32	39	366
5. Liptov	1	18	—	3	—	6	—	69
6. Novohrad	50	425	—	5	41	101	97	646
7. Nitra	105	533	—	18	97	352	341	1.905
8. Bratislava	88	583	—	10	67	274	339	2.062
9. Šariš	7	66	—	7	2	78	5	118
10. Spiš	3	31	—	6	3	93	24	292
11. Trenčín	4	53	—	8	12	83	47	329
12. Turiec	4	28	—	5	—	13	1	26
13. Zemplín	10	355	—	12	20	111	171	651
14. Zvolen	1	25	—	10	—	3	—	32
15. Abauj	39	191	—	6	17	77	30	370
Spolu	379	2.804		103	325	1.441	1.323	7.886

⁹¹ Tamže, sv. XI. 38.

⁹² Tamže, sv. VI, 29, 35, sv. XI. 30.

Prezreli sme úsilia, smerujúce na zastavenie krízy: intenzívnejšie hospodárenie, vzrastajúce pestovanie priemyselných a krmovínových rastlín (do určitej miery) na úkor obilnín, ďalej rozmach živočíšnej výroby; preskúmame teraz, čoho sme sa dotkli iba povrchno, a to rozvíjanie výrobnéj techniky, použitie poľnohospodárskych strojov ako úsilia, ktoré tiež znamenajú hľadanie východiska z krízy. Rozvíjanie techniky v poľnohospodárstve má za cieľ snížiť výrobné náklady. Tým sa dá vysvetliť uvedený vývin v oblasti zmechanizovania poľnohospodárstva.⁹³

Prirodzene, že tento technický vývin sa rozhodne vzťahuje na veľkostatky a kulacké hospodárstva. Súčasne je technická zaostalosť maloroľníckeho hospodárstva veľmi vážna a stále sa zhoršuje. Toto by sme radi ukázali na dvoch pomerne technicky vyvinutých slovenských župách.⁹⁴

Nitra

Územné rozmery v jutrách	pluh, mlá- tačka a i. na parný pohon	motory	žací a kosací stroj na kon- ský poťah	sejačka na konský poťah
orná pôda pod jutro	—	—	—	1
s ornou pôdou pod 1 jutro	43	—	—	2
1—5	6	—	1	16
5—10	—	2	11	55
10—20	12	—	5	173
20—50	15	2	7	347
50—100	22	3	8	239
100—200	36	1	4	165
200—500	115	1	18	214
500—1000	118	1	72	254
naď 1000	226	3	216	439
spolu	593	13	342	1904

Na základe doteraz povedaného možno shrnúť, že intenzívne hospodárenie, pestovanie priemyselných a krmovínových rastlín a rozšírenie chovu dobytku vzrastlo aj na Slovensku a môžeme konštatovať určitý stupeň vývoja. Väčší vývoj vidíme na poli mechanizácie. Pritom všetkom treba povedať po prvé, že „popri pruskej ceste kapitalistického vývinu je toto úsilie o zintenzívnenie dosť obmedzené a ak je v týchto desaťročiach nejaký vývin, uhorské poľnohospodárstvo ostáva v základoch aj naďalej nevypelá a na nízkej úrovni. Po druhé, pomerný vývin sa podarí uskutočniť skoro výlučne veľkostatku a hornej vrstve roľníckych vlastníkov pôdy, kulakom“.⁹⁵ Toto môžeme v celom rozsahu tvrdiť — ako to dokazujú vyššie

⁹³ MSÉ 1873, sv. II, 157 a MSK sv. XXIV.

⁹⁴ MSK, sv. XXIV, 128—131.

⁹⁵ P a c h, c. d., 48. Tu poznamenávame, že svoje vysvetlenie zakladáme na práci s. Pacha, aplikujúc jeho tvrdenia na slovenské pomery.

Územné rozmery v jutrách	pluh, mlá- tačka a i. na parný pohon	motory	žací a kosací stroj na kónský poťah	sejačka na kónský poťah
orná pôda pod jutro	—	—	—	1
s ornou pôdou pod 1 jutro	6	—	—	1
1—5	9	1	11	10
5—10	11	1	7	22
10—20	15	—	15	128
20—50	82	1	9	689
50—100	67	1	2	368
100—200	66	—	5	155
200—500	92	1	16	156
500—1000	75	—	69	155
nad 1000	160	5	140	377
spolu	573	10	284	2062

uvedené údaje — aj o slovenskom poľnohospodárstve v rokoch krízy, resp. po kríze.

Doteraz povedané ukázalo len jednu stranu východiska z krízy. Táto otázka má aj druhú stranu, ktorú tak isto treba preskúmať. Na zintenzívnenie hospodárstva a na väčšiu mechanizáciu v poľnohospodárstve bolo treba vždy novšie a novšie investovanie kapitálu. Slovenský veľkostatár a kulak nemali tento potrebný kapitál, lebo kríza — ako sme videli — spôsobila vážne ťažkosti v odbyte. Je preto jasné, že si statkári zadovážili tento kapitál vo forme úveru. Podľa toho rapídne vzrastali hypotekárne pôžičky. Veľkosť týchto pôžičiek ukazuje, že všetky úverné ústavy v Uhorsku dali skoro $\frac{1}{3}$ svojho majetku na hypotekárne pôžičky r. 1900. Najviac takýchto pôžičiek dal uhorský Pozemkový úverný ústav (Földhitél-intézet). Popri ňom dávala značné pôžičky Rakúsko-Uhorská banka cez svoje hypotekárne oddelenie, ďalej Uhorská hypotečná banka, Krajinský pozemkový úverný maloroľnícky spolok a Ústredná hypotečná banka Uhorských sporiteľní. Konečne je príznačné na vzrast úverového dopytu, že sa aj také banky začali zaoberať poskytovaním hypotekárnych pôžičiek, ktoré sa do krízy zdržovali, tak Peštianska uhorská obchodná banka.⁹⁶ Úverový dopyt slovenských vlastníkov pôdy uspokojil zčásti tieto ústredné úverné ústavy. V pozemkových úverných ústavoch sa hypotekárne pôžičky na statky vyvinuly v slovenských župách takto:⁹⁷

Uvedené údaje ukazujú, že za skúmaných pätnásť rokov sa veľmi značne zvýšili hypotekárne pôžičky poskytnuté na pozemky.

⁹⁶ Tamže.

⁹⁷ MSK, sv. 35, 134. Suma v korunách.

Župy	1894	1909	Župy	1894	1909
Orava	221.000	866.000	Trenčín	731.000	2,988.000
Tekov	1,856.000	3,660.000	Turiec	227.000	106.000
Hont	858.000	3,030.000	Zvolen	52.000	248.000
Liptov	259.000	109.000	Gemer	3,103.000	5,229.000
Novohrad	5,346.000	10,530.000	Šariš	1,259.000	1,388.000
Nitra	4,162.000	8,924.000	Spiš	1,471.000	1,575.000
Bratislava	1,371.000	3,844.000	Zemplín	4,453.000	16,722.000

Úverné ústavy	1871	1909
Bratislavská priemyselná banka	—	1,139.000
Spišská úverná banka v Levoči	223.312	1,131.000
Trenčiansky úverný ústav	15.160	82.000
Košická ľudová banka	—	303.000
Nitrianska ľudová banka	59.752	1,581.000
Bardejovská sporiteľňa	74.026	1,280.000
Prešovská sporiteľňa	829.026	2,774.000
Sečovská sporiteľňa	138.818	144.000
Jelšavská sporiteľňa	—	823.000
Košická sporiteľňa	2,960.136	3,702.000
Kežmarská sporiteľňa	163.060	1,702.000
Kremnická sporiteľňa	898.118	910.000
Levická sporiteľňa	54.170	3,273.000
Liptovskosvätomikulášska sporiteľňa	63.050	310.000
Trnavská sporiteľňa	1,086.070	5,328.000
Nitrianska sporiteľňa	424.290	3,662.000
Topoľčianska sporiteľňa	20.396	66.000
Bratislavská II. okresná sporiteľňa	181.580	69.000
Bratislavská sporiteľňa	16.268	22,596.000
Rimavskosobotská sporiteľňa	335.600	3,900.000
Ružomerská sporiteľňa	16.268	432.000
Rožňavská sporiteľňa	181.180	2,288.000
Štiavnická sporiteľňa	624.232	3,342.000
Skalická sporiteľňa	22.288	1,302.000
Spišská sporiteľňa v Levoči	794.864	1,549.000
Sporiteľňa VII. spišských banských miest v Gelnici	37.896	324.000
Sporiteľňa IV. spišských banských miest Spišská Nová Ves	48.468	1,573.000
Spišskopodhradská sporiteľňa	399.880	1,769.000
Turčianskosvätomartinská sporiteľňa	439.900	2,095.000
Trenčianska sporiteľňa	116.470	2,181.000
Sporiteľňa v Novom Meste n. Váhom	111.578	243.000
Banskobystrická sporiteľňa	1,556.554	6,707.000
Žilinská sporiteľňa	—	404.000

Nebude bez záujmu preskúmať aj hypotekárne obchody bánk, ľudových bánk a sporiteľní na Slovensku; toto jasne ukazuje zadĺženie slovenského poľnohospodárstva. Medzi rokmi 1871—1909 vzrástly hypotekárne obchody slovenských úverných ústavov vo veľmi značnej miere.⁹⁸

Okrem uvedených úverných ústavov zaoberaly sa aj družstvá obchodom hypotekárnych pôžičiek. Aj toto ukazuje vo väčšine žúp vzostup.⁹⁹

Župy	1894	1899	1904	1909
Orava	37.000	79.000	125.000	127.000
Tekov	—	—	21.000	23.000
Hont	45.000	56.000	44.000	49.000
Liptov	—	56.000	132.000	125.000
Novohrad	—	47.000	201.000	100.000
Nitra	161.000	326.000	402.000	503.000
Bratislava	15.000	21.000	55.000	153.000
Trenčín	26.000	12.000	16.000	17.000
Turiec	168.000	166.000	219.000	350.000
Zvolen	—	—	—	139.000
Gemer	404.000	—	8.000	75.000
Šariš	12.000	39.000	52.000	97.000
Spiš	17.000	89.000	201.000	623.000
Zemplín	812.000	627.000	940.000	1,713.000

Župy	1894	1899	1904	1909
Orava	145.000	327.000	824.000	1,661.000
Tekov	4,656.000	9,562.000	10,799.000	14,527.000
Hont	2,065.000	2,993.000	3,851.000	6,311.000
Liptov	885.000	1,326.000	2,462.000	4,056.000
Novohrad	4,190.000	6,242.000	6,914.000	13,142.000
Nitra	12,841.000	15,927.000	17,062.000	27,270.000
Bratislava	6,140.000	8,655.000	12,493.000	17,171.000
Trenčín	1,245.000	2,215.000	3,784.000	5,303.000
Turiec	1,587.000	2,545.000	4,895.000	6,480.000
Zvolen	4,279.000	5,690.000	8,685.000	14,182.000
Gemer	4,687.000	6,252.000	9,653.000	15,960.000
Šariš	3,095.000	3,310.000	4,405.000	6,895.000
Spiš	5,947.000	7,914.000	11,109.000	16,174.000
Zemplín	1,347.000	1,796.000	3,890.000	8,035.000

⁹⁸ Údaje z r. 1871: MSĚ II, 1873, 374—389. Údaje z r. 1919: A magyar szent korona országainak hitelintézetei az 1894—1909 években (MSK sv. 35). Bp. 1913. Poznemenávame, že v údajoch r. 1871 sú forinty rakúskej hodnoty, r. 1909 koruny. Preto sú prvé prerátané na koruny. — Nižšie uvedené údaje označujú celú hypotekárnu pôžičku, teda nielen pôžičky poskytnuté na pôdu, ale na ostatné hnutelnosti. Pravda, rozhodujúca je v týchto údajoch pôžička daná na pozemkové vlastníctvo.

⁹⁹ Tamže, 147. Suma v korunách. Bez mesta Bratislavy a Banskej Štiavnice.

Tieto družstvá boli malé úverné ústavy v rukách kulakov, ktoré dávaly úver z veľkej časti malým a stredným roľníkom. Tento úver bol veľmi drahý: malí a strední roľníci stratili svoje role. Tým sa dá vysvetliť, že vo viacerých župách vykazuje hypotekárny úver pokles. Pravda, tento pokles nie je príznačný ani na tieto župy, lebo keď preskúmame na území Slovenska všetky hypotekárne úverové obchody všetkých úverných ústavov (pozemkové ústavy, banky, sporiteľne, družstvá), vidíme veľký vzostup.¹⁰⁰

Župy	1894	1909	Župy	1894	1909
Orava	129.000	1,130.000	Trenčín	745.000	3,611.000
Tekov	4,084.000	12,430.000	Zvolen	2,288.000	9,340.000
Hont	4,022.000	10,071.000	Gemer	3,922.000	14,401.000
Liptov	696.000	3,333.000	Spiš	2,794.000	4,867.000
Novohrad	2,899.000	8,025.000	Šariš	5,314.000	11,795.000
Nitra	11,339.000	22,916.000	Zemplín	955.000	5,363.000
Bratislava	17,818.000	26,998.000			

Údaje teda dokazujú, že hypotekárne pôžičky sa poskytujú zväčša na pozemky. (MSK, sv. 35, 272.)

Uvedené štatistické údaje dokazujú jednoznačne so vzťahom na hypotekárne pôžičky úverných ústavov, že slovenské poľnohospodárstvo bolo vo veľkej miere zadlžené. Pravda, toto zadlženie znamenalo niečo iné u veľkostatkára, iné u kulaka a iné u malého a stredného roľníka. V prvých dvoch prípadoch znamenalo investovanie úveru intenzívnejšie hospodárenie, mechanizáciu, teda zotavenie z krízy. V ostatných prípadoch — ma čo pokážeme nižšie — znamenalo zhoršenie, zkažu.¹⁰¹

Za agrárnej krízy pokračoval rozklad slovenského roľníctva a jeho sprotetarizovanie. Medzi r. 1870 a 1900 aj v slovenských župách — práve tak ako v krajinskom meradle — klesol počet samostatných vlastníkov pôdy vo veľkej miere, čo znamenalo, že olupovanie chudobného slovenského roľníctva o pôdu pokračuje ďalej. Vzrastu hypotekárnych pôžičiek s ohľadom na slovenské chudobné roľníctvo zodpovedalo sproletarizovanie. Pomyšlime tu predovšetkým na vzrast hypotekárnych pôžičiek slovenských družstiev. O miere sproletarizovania slovenského chudobného roľníctva si možno urobiť predstavu podľa uvedených údajov.¹⁰²

¹⁰⁰ Tamže, 244. Bez miest Bratislava a Banská Štiavnica. V nižšie uvedených údajoch sú zas obsiahnuté všetky hypotekárne pôžičky poskytnuté na nehnuteľnosti. Nižšie uvádzame len hypotekárne pôžičky poskytnuté úvernými ústavmi na pozemkové vlastníctvo na území župy.

¹⁰¹ Aj toto vysvetlenie podávam na základe Pachovho citovaného diela, 118.

¹⁰² Údaje z r. 1870: MSĚ II. 1873, 140. Údaje r. 1890 a 1900: A magyar szent korona országainak 1900 évi népszámlálása. (Údaje sčítania ľudu dopodrobna).

Počet vlastníkov.

Župy	1869	1890	1900
Orava	16.055	13.357	12.225
Tekov	13.457	14.583	13.903
Hont	12.584	12.191	10.596
Liptov	12.550	8.876	7.864
Novohrad	27.024	18.947	16.925
Nitra	42.753	33.677	31.773
Bratislava	23.039	21.583	21.617
Trenčín	40.252	27.571	26.058
Turiec	5.360	4.257	3.797
Zvolen	10.581	8.499	8.137
Gemer	19.789	16.125	13.603
Šariš	20.450	15.084	14.891
Spiš	20.333	12.625	12.507
Zemplín	32.660	25.066	22.178
Spolu	296.887	252.441	215.874

S poklesom počtu slovenských chudobných a stredných roľníkov vzrastala masa slovenských nádenníkov, poľnohospodárskych robotníkov, bezzemkov. O tomto nájdeme viac údajov aj o slovenských pomeroch v súčasnej práci veľkostatkára Alexandra Milhofferera. Milhoffer hovorí, ako si musia statkári v prípade nedostatku pracovných síl priviesť robotníkov zo vzdialenejších krajov. „S takýmito miestami na zadováženie robotníkov sme na tom tak, že ak má niekto čas a chuť, pôjde koncom novembra do niektorej z hornouhorských žúp, napríklad na *Oravu*, tam sa zastaví v niektorej dedine a vypytuje sa na robotníkov. Ak by v prvej dedine nedostal, určite mu ukáže cestu do niektorej najbližšej obce, kde dostane robotníkov v ľubovoľnom počte.“¹⁰³

Na sproletarizovanie slovenského chudobného roľníctva poukazujú jasne tieto riadky: „Nedostatok robotníkov v *Hornom Uhorsku* vôbec nezavdá príčinu k sťažnosti, lebo najmä za ostatných 10—15 rokov v dôsledku neusporiadaných úverových pomerov ožobráčení drobní gazdovia predstavujú dostatočný kontingent pracovných síl, lebo olúpení o majetky musia voliť medzi vystahovaním a službou...“ „... z *Horniakov* prichádza na Dolnú zem veľká časť smluvných letných robotníkov...“¹⁰⁴

Preskúmame teraz druhú stranu rozkladu roľníctva. V preberanom období neklesal len počet samostatných vlastníkov pôdy, ale aj počet statkov a hospodárstiev, napriek tomu, že popri prirodzenom rozmnožení a za-

MSK sv. 9. Budapest 1905. (Pri údajoch z r. 1890 a 1900 uverejňujeme iba údaje vlastníctiev mužov vzhľadom na to, že pri údajoch z r. 1870 niet takého rozlišovania.)

¹⁰³ Millhoffer Sándor, *A mezeti munkásviszonyok hazánkban*, Budapest 1898, 7.

¹⁰⁴ Tamže, 41—42—43.

chovaní feudálneho vlastníckeho systému sa aj slovenské maloroľnícke majetky drobili vo veľkej miere. Pokles statkárov a hospodárstiev v župách, ktoré obývali Slováci, ukazuje táto tabuľka:¹⁰⁵

Počet vlastníkov

Župy	1869	1895
Orava	17.150	16.660
Tekov	25.489	25.802
Hont	27.543	20.702
Liptov	15.946	12.624
Novohrad	38.137	32.930
Nitra	77.147	56.435
Bratislava	60.260	42.595
Trenčín	46.854	41.285
Turiec	8.673	6.978
Zvolen	22.873	19.963
Gemer	32.752	28.268
Šariš	23.186	24.868
Spiš	43.436	27.476
Zemplín	49.032	43.410
Spolu	468.378	399.996

Na čo poukazujú uvedené údaje? Na to, že „vyvlastňovaniu nás malovýrobcov na jednej strane zodpovedá koncentrácia výrobných prostriedkov, pôdy a poľnohospodárskej produkcie na druhej strane“.¹⁰⁶ Na to isté poukazuje aj skutočnosť, že v tom čase vzrástol po celej krajine počet tých majetkov, ktoré pre exekúciu alebo kúpu a predaj vymenili majiteľa. Tak sa teda aj v slovenskom poľnohospodárstve začala koncentrácia; kapitalisti a kulaci skupujú majetky malých a stredných roľníkov a utvárajú takto väčšie majetky. Začiatkom XX. stor. malo 14.682 slovenských gazdov majetky do 20—50 jutár, majetky väčšie ako 50 jutár vlastnilo 1493 slovenských statkárov.¹⁰⁷

V súvislosti s preberaním slovenského poľnohospodárstva treba nám napokon pohovoriť o situácii poľnohospodárskeho proletariátu, o jeho životných podmienkach. V úvode sme povedali, že slovenskí vlastníci pôdy videli spôsob vybrádnutia z krízy v snížení vlastných nákladov. Prebrali sme jeden z týchto spôsobov, rozvíjania poľnohospodárskej techniky, mechanizáciu. Iný spôsob snižovania vlastných nákladov — a tento používali veľkostatkári ako nástroj stupňovania vykorisťovania — bolo stláčanie miezd. Proletarizácia slovenského chudobného roľníctva, nezamestnanosť, stúpajúca

¹⁰⁵ Údaje z r. 1870. MSĚ II. 1873, 130—133. Údaje z r. 1895 MSK, sv. XXIV.

¹⁰⁶ Pach, c. d., 120.

¹⁰⁷ Jászai Oszkár, A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest 1912, 419.

za krízy vo veľkej miere, umožnili statkárom snižovať pracovné mzdy. Po-
zrieme si v súvislosti s tým nižšie údaje.¹⁰⁸

Župy	1881		1884		1891—1895	
	zimné	letné	zimné	letné	zimné	letné
Orava	50	68	65	80	44	71
Tekov	50	115	82.5	95	39	79
Hont	49	150	40	80	41	79
Liptov	45	62.5	57.2	97.5	47	77
Novohrad	50	87.5	42.5	75	40	80
Nitra	45	80	60	85	37	73
Bratislava	50	115	50	75	40	78
Turiec	50	70	50	65	37	79
Zvolen	60	80	42.5	75	44	80
Gemer	45	77.5	62.5	125	47	84
Šariš	44	65	52	75	43	93
Spiš	62.5	76	72.5	105	61	95
Zemplín	45	75	50	80	46	87

Tieto údaje neukazujú jednoliate sníženie pracovných miezd. V Oravskej, Liptovskej, Nitrianskej, Gemerskej, Spišskej a Zemplínskej župe stúpily pracovné mzdy medzi r. 1881 a 1884. Porovnanie priemeru r. 1884 a 1891—1895 ukazuje však už tendenciu stláčať pracovné mzdy. V Novohradskej, Bratislavskej, Turčianskej, Zvolenskej a Šarišskej župe možno v ostatnom prípade pozorovať zvýšenie, medzi rokmi 1881—1884 však už sníženie pracovných miezd. Z týchto žúp v prípade Turčianskej, Zvolenskej a Šarišskej župy možno zvýšenie medzi rokmi 1884 a 1891—1895 vysvetliť predovšetkým veľmi značnou emigráciou.¹⁰⁹

Uvedené údaje o nádenníckej mzde neodzrkadľujú ťažké polozenie slovenského agrárneho proletariátu úplne. Ženská a detská denná mzda bola ešte podstatne nižšia ako mzda vyplácaná mužom.¹¹⁰

Ešte aj Millhoffer, patriaci k vládnucej triede, uznáva — pravda, ani zďaleka nepodáva verný obraz o situácii slovenských bezzemkov — ťažké polozenie slovenských agrárnych proletárov. O turčianskych agrárnych proletároch píše: „Ako vieme, v dôsledku vystaňovania je už oveľa menej obyvateľstva a predsa sa robotník nevie uživiť, je nútený odísť do iného kraja, prípadne na Dolnú zem, aby si zaistil aspoň nejaký malý zárobok. Väčšia výnosnosť pôdy nie je schopná vyvážiť nedostatky menšieho úrodného územia, v dôsledku čoho klesá zárobok robotníka.“¹¹¹ Podobne píše

¹⁰⁸ Údaje z r. 1881: Földes Béla, Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv, roč. I. Budapest 1883, 31. Údaje z r. 1884 tamže III. sv. Budapest 1886, 58—59. Priemer r. 1891—1895 Millhoffer Sándor, c. d., 102. Mzda v grajciaroch. Údaje obsahujú mzdu robotníka-muža bez stravy.

¹⁰⁹ Porovnaj Millhoffer, c. d., 279, 283.

¹¹⁰ Millhoffer, c. d. Priemer r. 1891—95 v grajciaroch, mzda bez stravy.

¹¹¹ Tamže, 279. Pravda, Millhofferove údaje odzrkadľujú stanovisko maďarských veľkostatkárov o klesnutí miezd.

Župy	Ženská denná mzda		Detská denná mzda	
	zima	leto	zima	leto
Orava	28	38	17	23
Tekov	28	48	23	35
Hont	26	49	17	32
Liptov	23	34	20	28
Novohrad	27	52	18	31
Nitra	29	50	22	33
Bratislava	31	55	25	42
Trenčín	25	42	17	26
Turiec	22	43	15	30
Zvolen	25	38	22	28
Gemer	29	46	21	34
Šariš	24	46	17	32
Spiš	38	50	25	37
Zemplín	28	49	19	31

aj o bezzemkoch Trenčianskej a Zvolenskej župy. V Trenčíne „sa robotníkovi nedostáva dosť roboty“; vo Zvolene „je ľud chudobný, nedostane sa mu dosť práce a tak je situácia robotníka dosť nepriaznivá“.¹¹²

Životné pomery slovenského agrárneho proletariátu sa pre tieto okolnosti v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch XIX. stor. staly čoraz neznesiteľnejšími. O životných podmienkach sluhov severnej, teda Slováckmi obývanej časti Hontianskej župy píše vtedajšia práca takto: „Kým zákon neriešil otázku bytov poľnohospodárskych sluhov (vonkajších), umiestili tri, ba aj štyri rodiny do jednej izby, ale teraz už neslobodno ubytovať v nej viac ako dve rodiny (skutočne „humánny“ zákon, EA) ... „... v takejto izbe býva mládež a stárež oboch rodín. Ak je na mužovi rad strážiť maštal, spí tam, ale za normálnych okolností bývajú 5—6-členné rodiny spolu. Jedna rodina má zpravidla jednu posteľ, v ktorej spia rodičia a menšie deti, kým väčšie spia na zemi na slamníkoch alebo len na slame.“¹¹³

Viac-menej podobný obraz načrtáva Dr. Fekete r. 1894 na VIII. medzinárodnom hygienickom a demografickom kongrese o trenčianskych agrárnych proletároch. Dr. Fekete vraví, že v župe bývajú obyčajne 2—3 rodiny v jednej izbe, ktorá je nízka a úplne bez čistého vzduchu. Za takýchto bytových pomerov — vravel — slabší detský organizmus padne za obeť rozličným chorobám.¹¹⁴

Aj nedostatočná strava poukazuje na ťažké životné podmienky slovenských bezzemkov. Situácia bola najmä v zime zlá. Veľká časť obyvateľstva v Trenčianskej župe sa živila výlučne bez mäsa a masti, octom pripravenými zemiakmi. Na Orave žili z nekvaseného jačmenného a ovseného chle-

¹¹² Tamže.

¹¹³ Rudnay Lajos, *A mezőgazdasági cselédek viszonya Hontvármegye északi részén*, Budapest 1905, 13.

¹¹⁴ Eörsi Béla, *A magyar földműves szegénység kialakulása*, Budapest 1938, 24.

ba, resp. kukuričnej kaše. V lete bolo lepšie, jedli veľa mlieka a masla. V Liptove okrem ôsmich obcí jedli chlieb len v nedeľu alebo vo sviatok. Namiesto toho sa živili ovsenou, jačmennou alebo kukuričnou, mliekom pripravenou kašou. Hlavná potravina boli zemiaky. Mäso videli v Liptove veľmi zriedkakedy — v Gemeri boli hlavnou potravinou obyvateľstva zemiaky, kukuričná kaša, ovsená kaša a mlieko. Aj na Spiši bola situácia zväčša podobná. Podľa Dr. Feketeho žily $\frac{2}{3}$ slovenského ľudu zo zemiakov a zo zlého ovseného a jačmenného chleba. K zemiakom nebolo vždy dostatok masti a ani jedla nahrádzajúceho chlieb vždy nestačilo. Za takýchto okolností nebolo čudné, že choroby pustošili v slovenských župách. Tak medziiným r. 1898 sa objavil hladový týfus v Oravskej, Liptovskej a Turčianskej župe.¹¹⁵

Pre slovenských agrárnych proletárov, tak ako pre všetkých agrárnych proletárov v Uhorsku v tejto ťažkej situácii, keď rezervná armáda stále vzrastala a životná úroveň slovenských bezzemkov rapídne klesala, mohlo byť jediným východiskom rozdelenie pôdy, pozemková reforma. Statkári v Uhorsku sa však krčovite pridržiavali feudálneho rozdelenia majetkov.

Za takýchto okolností neostalo pre slovenský agrárny proletariát inej voľby ako vystahovať sa. Medzi rokmi 1891—1900 sa vystahovalo zo žúp na ľavom brehu Dunaja (Orava, Tekov, Hont, Liptov, Novohrad, Nitra, Bratislava, Trenčín, Turiec, Zvolen, jediná, prevažne Maďarmi obývaná župa medzi týmito župami je Ostrihom) 71.486 ľudí. Ak pripočítame k tomu údaje žúp, ktoré „boly na čele“ vystahovania, dostaneme súčet slovenskej emigrácie.¹¹⁶

Zo Šariša sa vystahovalo medzi 1891—1900	21.402 t. j.	12.73% obyv.
Zo Zemplína	22.873	7.65% „
Zo Spiša	11.202	6.86% „
Z Gemera	5.951	3.41% „

Z územia Slovenska sa teda medzi rokmi 1891—1900 vystahovalo približne 132.914 ľudí. Toto je v porovnaní k celkovému počtu obyvateľstva veľké číslo. Strata z vystahovania bola podľa sčítania ľudu r. 1880 najväčšia v slovenských župách: v Šariši 25.8% (najviacej v krajinskom pomere), Spiš 19.3%, Orava 14.6%, Zemplín 14.2%, Bratislava 10.6%.¹¹⁷ Lenže nielen týchto niekoľko slovenských žúp ukazuje takúto veľkú stratu.

¹¹⁵ Tamže, 26.

¹¹⁶ Thirring Gusztáv, *A magyarok kivándorlása és a külföldi magyarság*, Budapest 1904, 37—38. Absolútny počet vystahovaného obyvateľstva medzi r. 1881—1900 sa javí v slovenských župách, kde byly najväčšie straty, takto:

Šariš	43.358	(Po Bács-Bodrožskej a Torontálskej župe sú to naj-
Zemplín	39.331	väčšie straty v krajinskom pomere.) Thirring, c.
Nitra	35.874	d. 40.
Spiš	33.326	

¹¹⁷ Tamže.

Z národov bývajúcich na území Uhorska bolo najviac vystahovalcov zo slovenských kruhov. Toto dokazujú tieto uvedené údaje:

	Maďari	Slováci	Karp. Ukra- jinci	Chorvati
1898/99	5.704	15.838	1400	8 632
1899/00	13.777	29.243	2832	17.184
1900/01	13.311	29.343	5288	17.928
1901/02	23.610	36.934	7533	30.233
Spolu	56.402	111.358	17.053	73.977

Počet osôb vystahovaných z Uhorska medzi 1898—1902 bol 258.790. Z toho polovica, 111.358 osôb bolo slovenskej národnosti.¹¹⁸

Teraz preskúmame trocha podrobnejšie vystahovanie podľa žúp. V Šariši, kde mala emigrácia najväčšie rozmery, začalo už v sedemdesiatych rokoch vystahovateľstvo, ale väčšie rozmery dosahovalo od konca sedemdesiatych rokov. Ešte aj zástupcovia vládnucej triedy boli nútení uznať, že vystahovateľské hnutie sa najväčšmi šírilo v kruhoch zadĺžených menších urbárskych gazdov a majerských želiarov... K tomuto prispievaly ešte veľké zmeny v hospodárskom systéme, používanie mlátačiek a iných poľnohospodárskych strojov, ktoré mnohým robotníkom odňali prácu a dotiaľ istý zárobok, ďalej všeobecný pokles zárobkových zdrojov, ktoré spolu so stúpaním verejných poplatkov, stupňovaných do neznesiteľnosti, viedly k takému všeobecnému ochudobneniu, že ešte aj taký nenáročný národ (!) ako hornouhorskí Slováci mali na mnohých miestach znemožnené živobytie.¹¹⁹ Na Spiši bola podobná situácia. Vystahovanie od sedemdesiatych rokov neustále vzrastalo. „... Do r. 1882 odišlo 1687 ľudí, najmä želiarov a nádenníkov.“ Iná súčasná práca konštatuje to isté: „Najväčší kontingent vyvandrovalcov pochádzal predovšetkým zo zadĺzenej časti triedy urbáriálnych roľníkov, potom z triedy želiarov.“¹²⁰ V Zemplíne začalo vystahovateľstvo neskoršie, ale potom nadobudlo veľké rozmery, najmä v okresoch so slovenským a ukrajinským obyvateľstvom. „Jadro vystahovalcov tvoria zadĺžení gazdovia s pol alebo štvrt usadlosťou, ochudobnení v posledných neúrodných rokoch štátnymi obecnými ťarchami a ich synovia, ktorí si zo zvyškov svojho majetku, čo im ostal po exekúcii, zadovážili cestovné a vydali sa do Ameriky. Iba nedostatku peňazí na cestu možno ďakovať, že vystahovanie nenadobudlo ešte väčšie rozmery, lebo chuť mali.“¹²¹

¹¹⁸ Tamže, 142. Poznnamenávame, že kým sme vyššie udali číselné údaje Slovenska (1891—1900), zatiaľ teraz udávame údaje o slovenskej národnosti. Preto porovnanie oboch čísel nie je na mieste.

¹¹⁹ Tamže, 104.

¹²⁰ Tamže, 106 a Földes Béla, c. d. 14, I. roč. 1883.

¹²¹ Tamže.

Na Orave, v Turci a v Gemeri (tu v okresoch obývaných Slovákmi) začalo vystaňovanie neskôr a až v deväťdesiatych rokoch nadobudlo väčšie rozmery. Gusztáv Thirring konštatuje v súvislosti s Oravskou župou, že príčina vystaňovania a totožnosť osôb je tá istá, ako sme to vyššie zistili: „Vystaňovalci sú zpravidla mladí, zadlžení gazdovia s usadlosťou, ktorí keď si zarobia sumu potrebnú na vyrovnanie dlžôb, vrátia sa zas k svojim domácim kozubom.“¹²²

Z Trenčianskej, Nitrianskej a Bratislavskej župy nie je emigrácia ešte taká veľká ako v spomenutých župách a vystaňovalci nejdú len do Ameriky, ale aj do Rakúska a na Moravu. Príčina vystaňovania a slozenie emigrantov je podobné ako v uvedených župách.¹²³

Po uvážení všetkých týchto údajov nie je náhodné, že predstavitelia maďarských veľkostatkárov chcú zahatiť vystaňovanie „rezervnej armády“. Príznačný príklad na to je prednáška, prednesená pred začatím vystaňovania väčších rozmerov v besiedke maďarských gazdov koncom r. 1881. Prednášateľ Alexander Bujanovics zobrazil predovšetkým Šarišskú župu, načrtol príčiny vystaňovania, venujúc dosť miesta tomu, že obyvatelstvo láka do Ameriky možnosť ľahko zbohatnúť. Hovorí, aký veľký dojem robí niektorý list, ktorý referuje o vysokej mzde a opisuje tým, čo ostali doma, ako dobre sa vystaňovalcovi vodí. „Istý vystaňovalec napísal napr. do svojej dediny, to jest dal napísať, lebo len máloktorí vedia písať — vravela prednáška — že sa mu veľmi dobre vodí, zarába denne 2 či 3 frt., chodí v šatoch ako doma páni, zje denne toľko mäsa ako doma farár na Veľkú noc a predsa odkladá polovicu zárobku; iný, ktorý bol vo svojej dedine známy ako nečinný korheľ, poslal svojej žene 50 frt., tretí, chlapčisko, neposiela síce peniaze, ale poslal svoju snímku, ktorá ho zobrazuje — hoci doma chodil v bielej roztrhanej kabanici — v obleku pánskeho strihu s retiazkou od hodiniiek, visiacou z vrecka vesty, aby ho druhovia obdivovali. Príchod amerického listu je, pravda, vzrušujúca udalosť, list sa pred všetkým obecenstvom prečíta, obsah sa zverejní a poslané peniaze, fotografia, zpráva o veľkonočnej hostine robí na ľud taký dojem, že najmä zaostalejší robotníci, zchudobnení usadlíci majú iba jediné želanie, a to čím najskôr vyhľadať túto čarovnú zasľúbenú zem.“¹²⁴

Bujanovics zastáva stanovisko maďarskej vládnúcej triedy, keď sa obáva vplyvu takýchto zpráv na tunajších obyvateľov, ktoré, pochopiteľne, stupňujú nespokojnosť vykorisťovaných alebo nezamestnaných slovenských agrárnych proletárov. „Ľudu sa zmocnil istý druh najväčšej ľahkomyselnosti; sluha, čo je nespokojný so svojou službou, robotník, ktorý považuje mzdu za nízku, roľník, ktorého neuspokojí úroda, každý očakáva zlepšenie svojho osudu len od Ameriky . . . Nedostatok pracovných síl je tak v poľnohospodárstve, ako aj v továrňach už teraz veľmi citeľný, hoci sa pomery

¹²² Thirring, c. d. 110.

¹²³ Tamže, 114—117.

¹²⁴ Bujanovics Sándor, A felvidéki, különösen a Sárosmegyei kivándorlásról. Nemzetgazdasági Szemle 1881, jul.-szept. III. sohit, 52—53.

stále ešte zhoršujú. Čefadníka, želiara, nech je zlý či dobrý, treba umele zdržiavať, jeho nedbalosť a iné zlé vlastnosti prehliadnuť, len aby sa nevysťahoval. Počet mužských pracovných síl v obciach stále klesá a vzrastá počet žien a detí bez podpory a opory...¹²⁵

Gusztáv Thirring sa vo svojej spomenutej práci sťažuje podobne ako Bujanovics: „Veľkostatkári veľmi trpia pre nedostatok robotníkov, v niektorom kraji už sotva možno nájsť nádenníka, ktorý sa dá na celý rok najat.“¹²⁶

Pravda, maďarskí veľkostatkári nevedeli zabrániť vysťahovaniu — ako to ukazujú uvedené údaje pochádzajúce z neskoršej doby. Nevedeli to zabrániť preto, lebo sa tvrdošíjne pridržali feudálneho rozdelenia majetku a neboli ochotní zaistiť ľudskejšie živobytie agrárnemu proletariátu.

Týmto sme prešli hlavnými otázkami slovenského poľnohospodárstva a agrárnej krízy. Je ľahko pochopiteľné, že rozklad slovenského roľníctva a stále sa zhoršujúce pomery agrárneho proletariátu znamenali nielen vzrast vysťahovania, ale vyostřil sa aj triedny boj slovenského agrárneho proletariátu a chudobného roľníctva. Na začiatku deväťdesiatych rokov vypukol tento boj v tzv. agrárnosocialistických hnutiach. Tieto hnutia sa odohraly na Dolnej zemi a v Zadunajsku. Na Slovensku nebolo takéto hnutie. Ale slovenskí sezónni robotníci sa na týchto hnutiach zúčastnili. S týmito hnutiami sa zaoberáme pri preberaní robotníckeho hnutia.

Koncentrácia továrenského priemyslu na Slovensku. Koncentrácia bánk a priemyselné podniky bánk

Uhorský továrenský priemysel vykazuje v osemdesiatych, ale najmä v deväťdesiatych rokoch vážny rozmach. R. 1886 bola síce nová kríza v Uhorsku, ale bola významom, ako aj účinkom slabšia ako kríza z roku 1873.¹²⁷ Krízu vystriedal potom koncom osemdesiatych rokov a začiatkom deväťdesiatych rokov nový rozmach. Tento vývin pokračoval však aj naďalej v polokoloniálnych medziach. Čo to znamenalo? S jednej strany štátom podporovaný rozvoj priemyslu, s druhej strany novšie, od doterajších stupňovanejšie rozšírenie rakúskeho bankového kapitálu v Uhorsku.¹²⁸

Prečo štát podporoval priemysel? Maďarské vládnuce triedy stále viac prichádzaly na to, že spoločné colné územie s Rakúskom hatí vývin uhorského priemyslu. Pretože však chceli udržať spojenectvo s Rakúskom v záujme zachovania svojej moci nad roľníctvom, robotníckou triedou a národnosťami, musely siahnuť k metódam štátneho rozvíjania priemyslu ako k takej metóde, pri ktorej „bude aj vlk sýty, aj baran celý“. — Už prvý

¹²⁵ Tamže, 53.

¹²⁶ Thirring, c. d., 109.

¹²⁷ Cukrovar v Šuranoch napr. práve v dôsledku krízy nevyplácal r. 1884 dividendy; r. 1886 snížil základný kapitál z 1.5 miliónov korún na 1 milión korún. (Sándor Vilmos, c. d.).

¹²⁸ Pach, c. d., 127—129.

zákon o rozvoji priemyslu čl. z. 44 z r. 1881 bol účinný, ale rozvíjanie priemyslu v deväťdesiatych rokoch ešte viacej. Toto dokazujú aj sumy, použité na rozvíjanie priemyslu. Kým r. 1881—1890 dal štát na priemysel iba 1,259.000 korún, zatiaľ medzi r. 1891—1906 dal už vyše 20 miliónov korún.¹²⁹

Za polokoloniálnych pomerov nestačilo štátne podporovanie priemyslu. Pre vývin továrenského priemyslu bol potrebný aj zahraničný kapitál. A zahraničný kapitál, predovšetkým rakúsky, prúdil do krajiny v oveľa väčších rozmeroch ako dosiaľ. Toto vnikanie zachovalo staršie formy do určitej miery, ale už sa tlačí do popredia forma prenikania, príznačná na imperializmus, vývoz kapitálu.¹³⁰

Tento vývin uhorského továrenského priemyslu sa, prirodzene, vzťahuje aj na priemysel Slovenska, patriaceho k Uhorsku. Podporovanie rozvíjania priemyslu štátom a vnikanie rakúskeho kapitálu ďalej zosilňuje vládu cudzieho (rakúskeho a maďarského) kapitálu na slovenskom národnom trhu. Prezrime si k tomu niekoľko príkladov.

Môžeme začať hneď tým, že na diskusii o prvom návrhu zákona na podporu priemyslu sa činne zúčastnili tí veľkostatkári, továrniči na Slovensku, ktorí boli zainteresovaní na otázkach továrenského priemyslu. Tak Pavol Liptay, gróf Pavol Szontágh, gróf Ladislav Csáky.¹³¹

Podporovaním priemyslu sa čiastočne dajú vysvetliť podujatia maďarského kapitálu začiatkom osemdesiatych rokov. S takýmito podujatiami sa stretávame aj na Slovensku, tak so žilinským mlynom a popradskou akciovou spoločnosťou pre zemiakový škrob, ktoré sú pre nedostatok zahraničného kapitálu malými podnikmi (žilinský mlyn 35.000 frt., popradská úč. spol. pre zemiakový škrob so základným kapitálom 100.000 frt.).¹³²

Väčšie boli spoločné podniky maďarského a zahraničného, predovšetkým rakúskeho kapitálu. Hatvanská rodina Deutschovcov chcela r. 1893 založiť v Tekove okrem hatvanského podniku novší cukrovar. Ten istý úmysel mal aj rakúsky cukrovarník Schöller a jeho spoločník. Obe spoločnosti sa r. 1893 spojily a so základným kapitálom 1,200.000 frt. založily v Oroske Pohronský cukrovar. S podobným kapitálom sa utvoril maďarským a českým kapitálom založený Považský cukrovar v Trenčianskej Teplej r. 1900. Poslaním továrne bolo zastaviť vývoz cukrovej repy vypestovanej na Považí do Čiech. Vláda dala 300.000 frt. bezúročnej pôžičky továrni na 10 rokov.¹³³ Podobne dostala významnú podporu od vlády vo forme odpustenia daní textilná továreň Františka Regenharta v Lučenci, Bratislave a Kežmarku, Nobelova bratislavská továreň na dynamit, továreň Filipa Haasa na koberce, tkalcovňa Henrika Klingera v Zlatých Morav-

¹²⁹ Tamže, 131.

¹³⁰ Tamže, 132—134.

¹³¹ Z rukopisnej práce V. Sándora.

¹³² Tamže.

¹³³ Tamže.

ciach.¹³⁴ Henrik Klinger mal továreň na súkno v Čechách, ktorému poskytla vláda značné výhody pri založení jeho bratislavskej továrne. Podnik pracoval r. 1890 s 350, r. 1900 s 441 robotníkmi na 100 mechanických tkalcovských strojoch. Súčasne s Klingerovou továrňou vznikol v Žiline podnik pražského súkeníctva Karla Lówa. Okrem výhod podľa zákona na podporovanie priemyslu dostal zadarmo pozemok od štátu, 10.000 korún náhradu cla, maximálnu sľavu na železničných tarifách, na konkurenčných dohovoroch pri rovnakých ponukách prednosť pred konkurentmi, podiel na vojenských dodávkach.¹³⁵ Hoci tieto podniky boli v rukách rakúskych kapitalistov, predsa dostaly značnú podporu v rámci zákona na podporu priemyslu. Ružomerský uhorský textilný priemysel, úč. spol., bol spoločným maďarsko-rakúskym podnikom. Podnik založili Manfred Weisz, Berchtold Weisz a Izidor Mauthner, rakúsky textilný továrnik, s nominálnym akciovým kapitálom 6 miliónov korún. Pri založení zaplatili polovicu, potom do r. 1900 ho zvyšovali postupne na 5 miliónov.¹³⁶ Na Slovensku sa zrači prenikanie zahraničného kapitálu imperialistického rázu v založení viacerých podnikov, resp. v rozšírení podnikov. Akciový kapitál papierne vo Veľkých Slavošovciach, úč. spol., zvýšila viedenská banka Union r. 1882 zo 150.000 na 600.000 frt. Súčasne so zvýšením kapitálu zmenila svoj názov na Prvý uhorský papierenský priemysel, akc. spol. Štvrtinu účastín prevzala banka Union a v riaditeľstve podniku sa objavili rakúski kapitalisti. Po zvýšení kapitálu vystavali v Masníku a Plešivci dvoje menších tovární a vybavili ich parným strojom o 400 HP.¹³⁷

Kalkgewerkschaft in Stockerau a Wienerberger Ziegelfabrik A. G. mala v Devínskej Novej Vsi vápenné doly a tehelne, kde r. 1900 pracovalo 353 robotníkov. V sklárstve mal viedenský podnik J. Schreiberu sklárne v Ledniciach a Zay-Uhrovci, kde pracovalo vyše 500 robotníkov. Aj pivovar v Topoľčanoch mali v rukách rakúski kapitalisti.¹³⁸

Aj v ťažkom priemysle, v exploatovaní a vyvážaní slovenských surovinných zdrojov nachádzame zahraničný kapitál. Vereinigte Könige und Laura Hütte A. G. für Bergbau und Hütten-Betrieb, berlínsky nemecký podnik, dovoľoval vo Veľkom Folkmári na Spiši a okolí slovenskú železnú rudu a vyvážal ju do Nemecka.¹³⁹

Aj v slovenskom železiarskom priemysle hral významnú úlohu zahraničný kapitál. Anglicko-rakúska banka premenila r. 1895 krompašsko-hornádske železiarne na účastinársku spoločnosť s akciovým kapitálom 8 miliónov korún. Na zakladaní sa zúčastnily Donnermarkshütte, hornosliezске železná a uhoľné bane úč. spol., ako aj Oskár Huldshinsky, gleiwitzský továrnik. Účastinárska spoločnosť postavila v Krompachoch novú veľkú

¹³⁴ Tamže.

¹³⁵ Tamže.

¹³⁶ Tamže.

¹³⁷ Tamže.

¹³⁸ Tamže.

¹³⁹ Tamže.

taviareň a moderné valcovne. Neskôr odkúpily tento podnik Rimamuránsko-salgótarjárske železiarne. Tieto zakúpily aj továreň na plech Unio, úč. spol., ktorá mala okrem iných podnik aj vo Zvolene. Tak isto sa dostaly k rimamuránskym aj Andrásyho gemerské továrne. Gejza Andrásy sa stal členom riaditeľstva Rimamuránskej spoločnosti, v ktorej boli v najväčšom počte zastúpení poverenci Wiener Bankvereinu, ale popri nich sa umiestili aj poverenci Obchodnej banky.¹⁴⁰

Tak isto založili Wiener Bankverein a peštianska Uhorská obchodná banka bratislavskú továreň na kábele. Akcionári podniku boli výlučne rakúski kapitalisti. R. 1900 pracovala bratislavská kábelovňa so 100 robotníkmi.¹⁴¹

Toto všetko jasne ukazuje, že slovenský továrenský priemysel bol v období prechodu do imperializmu. Toto sa odzrkadľuje vo všetkom — v podporovaní priemyslu štátom, ktorý podporoval podniky rakúskych kapitalistov, vo vníkaní cudzieho kapitálu, najmä vo forme vývozu kapitálu, v začínajúcej koncentrácii a centralizácii, v úlohe bánk v priemyselných podnikoch. S touto poslednou otázkou sa so vzťahom k Slovensku musíme ešte obšírnejšie zaoberať.

Medzi rokmi 1800—1900 sa bankový kapitál vždy viac sústreďoval, koncentroval vo vedúcich veľkobankách. V krajskom pomere sa koncentrácia zračí v nižšie uvedených číslach: r. 1884 pripadá 41.4% celkového kapitálu na 6 veľkobánk, r. 1894 49.4% na 8 veľkobánk a koncom storočia je 52.8% kapitálu všetkých úverných ústavov v rukách 11 veľkobánk.¹⁴²

V tom istom čase bola významná iná forma koncentrácie bánk, centralizácia. Znamená to, že veľkobanky spájajú, sťahujú, pohlcujú menšie banky, fuzionujú, afilujú sporiteľne, banky. Dôsledkom tohto vývinu bolo, že na konci storočia sa vidiecke sporiteľne včlenily do siete veľkobánk. Toto znamenalo zpočiatku závislosť, neskôr, od začiatku XX. stor., úplnú afiliáciu. „V miere rozvoja bankovníctva a jeho koncentrácie v nemnohých ústavoch banky prerastajú zo skromnej úlohy sprostredkovateľa na mocné monopoly, vládnuce skoro všetkým peňažným kapitálom všetkých kapitalistov i malých podnikateľov a tiež väčšou časťou výrobných prostriedkov a prameňov surovín vo vlastných krajinách, ale aj v iných krajinách. Táto premena mnohopočetných skromných sprostredkovateľov na hŕstku monopolistov je jeden zo základných procesov prerastania kapitalizmu do kapitalistického imperializmu...“¹⁴³ Táto nová úloha bánk znamená, že rozširujú svoj vplyv stále viac na oblasť továrenského priemyslu. Popísali sme už, ako sa to zračilo u zahraničných bánk, preskúmajme teraz slovenské župy.

Jedna z najväčších bánk na Slovensku bola bratislavská II. okresná ban-

¹⁴⁰ Tamže.

¹⁴¹ Tamže.

¹⁴² Pach, c. d., 135.

¹⁴³ V. I. Lenin, *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu*, Bratislava 1949, 27.

ka, patriaca do záujmového okruhu Obchodnej banky.¹⁴⁴ Ale aj ostatné banky a sporiteľne na Slovensku prišli pomaly do závislosti Obchodnej banky, Všeobecnej úvernej banky, Diskontnej banky alebo Peštianskej prvej sporiteľne. Možno si všimnúť viaceré formy priemyselnej činnosti bánk. Zčasti skupujú účastiny už existujúcich podnikov alebo poskytujú továrňam úver a takto dostávajú podniky do svojho záujmového okruhu, alebo banky zakladajú nové továrne. V prvom prípade banky často rozširujú podniky, zvyšujú účastinný kapitál firmy.

Löwova žilinská súkenná továreň sa r. 1891 dostala do záujmového okruhu Obchodnej banky, a to tak, že banka dala továrni úver pod podmienkou, že môže hocikedy nazrieť do firemných kníh, ďalej, že podnik musí vybavovať všetky svoje bankovné manipulácie cez Obchodnú banku a ak kapitalista premení továreň na účastinársku spoločnosť, má Obchodná banka prednostné nákupné právo na štvrtinu účastín, ktoré sa majú vydať atď. Tieto podmienky jasne ukazujú, že Löwova továreň sa dostala do záujmového okruhu Obchodnej banky. R. 1897 sa továreň premenila na účastinársku spoločnosť a do riaditeľstva vstúpil ako podpredseda medzi inými aj Filip Weis, riaditeľ Obchodnej banky.¹⁴⁵ Na čas sa dostal do záujmového okruhu banky aj ružomerský Uhorský textilný priemysel a k Obchodnej banke patrila aj lučenská Clara, elektrická úč. spol.¹⁴⁶

Uhorská priemyselná a obchodná banka, ktorej predsedom bol gróf Štefan Tisza, disponovala viacerými podnikmi na Slovensku, ako Spišský podnik na bielenie plátna a bavlny, banskobystrická Prvá uhorská továreň na súkno a bavlnený tovar a schlosserov rožňavský parný mlyn.¹⁴⁷ Z podnikov Úvernej banky na Slovensku spomenieme ešte bratislavskú elektrárňu, úč. spol.¹⁴⁸

Záverom uvedieme ešte, že v období 1880—1900 vzniklo na Slovensku 38 väčších priemyselných podnikov na účastinárskom základe. V týchto podnikoch boli zainteresovaní prevažne maďarskí, rakúski a nemeckí akcionári a neslovenské banky. Základný akciový kapitál činil 56,210.000 korún, z čoho maďarský 11,15 miliónov; maďarsko-rakúsky 15,60 mil.; rakúsky 8,90 mil.; nemecký 6,50 mil.; švajčiarsky 1,60 mil.¹⁴⁹

Uvedené údaje väčších účastinárskych spoločností na Slovensku odpovedajú nielen na spomínané otázky, ale poukazujú aj na to, že sa na Slovensku stretávame prevažne s maďarskými podnikmi. Pritom však nechýbajú spoločné rakúsko-maďarské a samostatné rakúske, resp. nemecké podniky. Ak porovnáme účastinárske spoločnosti medzi sebou, zistíme, že účastinárske spoločnosti, ktoré podnikajú spolu so zahraničným kapitálom, sú väčšie

¹⁴⁴ Tamže.

¹⁴⁵ Pach, c. d., 137.

¹⁴⁶ Sándor V., c. d.

¹⁴⁷ Jirkovský, *A magyarországi pénzügytörténet az első világháború végéig*, Budapest 1945, 160.

¹⁴⁸ Sándor V., c. d.

¹⁴⁹ Podrobné údaje pozri Sándor V., c. d.

a všeobecne kapitálove silnejšie. Na tomto základe nemôže byť pochýb o tom, že slovenský továrenský priemysel bol pod dvojitým útlakom. Podstatne silnejší maďarskí a zahraniční priemyselní kapitalisti boli samovládami slovenského národného trhu. Ich sila ešte vzrastala monopolmi, utvorením kartelov, ktoré vznikly tiež v tomto čase. V priebehu tohto vývoja (koncentrácia a priemyselné podnikanie bánk) vzniká tzv. finančná oligarchia, početne malí najbohatší kapitalisti, ktorí mali v rukách kľúčové pozície hospodárskeho života celého Uhorska. Táto finančná oligarchia mala v rukách aj najväčšie podniky na Slovensku. Jej úzke spojenie a splývanie so štátnou mocou uľahčilo hospodársky a politický útlak slovenskej buržoázie. Skutočnosť, že maďarskí a rakúski finanční kapitalisti mali v rukách hospodárske kľúčové pozície slovenského národného územia, vyvolala, prirodzene, odpor v kruhoch slovenskej buržoázie, ktorá chcela vytlačiť zahraničný kapitál zo slovenského národného trhu. Jej úsilia v tomto smere zmaril maďarský a rakúsky kapitál, ktorý v priebehu imperialistického vývinu ešte zosilnel. Národnostný útlak sa stal pre dva fakty takmer neznesiteľný. Na jednej strane finančná oligarchia — ktorá pre svoje záujmy na Slovensku sledovala utlačovateľskú národnostnú politiku — využíva svoj úzky styk so štátnou mocou, na druhej strane silnie aj slovenská buržoázia, zanecháva svoju skoršiu pasivitu, stupňuje boj. Všetko toto prináša so sebou ďalšie utuženie rakúsko-maďarského spoločenstva, ktorého hospodársku základňu tvoria spoločné účastinárske spoločnosti na Slovensku (a iné podniky na národnostnom území). Úhrnom možno teda povedať, že podniky maďarských a rakúskych kapitalistov na Slovensku vzrastaly v čase prechodu do imperialismu, čo znamenalo stupňovanie útlaku pre slovenskú buržoáziu.

Teraz treba preskúmať zosilnenie slovenskej buržoázie a jej vytýčené ciele.

Vývin a úsilia slovenskej buržoázie

Politika pasivity neznamenalala, že slovenská buržoázia nesilnie a nevyvíja všetko v záujme toho, aby jej sily vzrastaly, aby mohla čím úspešnejšie ísť do boja proti utlačovateľským maďarským vládnúcim triedam. V epoche prechodu do imperialismu urobila slovenská buržoázia v pomere k minulosti rozhodný krok vpred a nie sú bezúspešné ani tie úsilia, ktoré smerujú k ďalšiemu zosilneniu slovenskej buržoázie. Vývin slovenského kapitálu sa zračí v niekoľkých priemyselných účastinárskych spoločnostiach založených v týchto rokoch. Ako vieme, pred r. 1880 vôbec neexistovaly slovenské priemyselné účastinárske spoločnosti. Začiatkom osemdesiatych rokov (1883) založili ružomerskú továreň na drevo a papier, úč. spol., so základným kapitálom 45.000 frt. (ružomerská továreň na drevolátku, účastinársky spolok), ďalej r. 1893 turčiansky pivovar úč. spol. so základným kapitálom 240.000 korún, ktorej polovica bola splatená a r. 1895 Dielňu na náradie, úč. spoločnosť, v Turč. Sv. Martine so základným kapitálom 60.000

frt., ktorej polovica bola pri založení splatená. Menší podnik bol *Tranoscius*, vydavateľská a kníhkupecká úč. spol. so základným kapitálom 10.000 frt.¹⁵⁰

Berme teraz rad-radom vývin týchto podnikov. Ružomerská továreň na drevolátku pracovala r. 1895 s 30 odbornými robotníkmi a 12 nádenníkmi a disponovala turbínou na 250 HP. Vyrábala ročne 600.000 drevených platní, z ktorých vyvážala aj do Rumunska, Ruska a Nemecka. Cena účastín stúpla v pomere k založeniu na viac ako dvojnásobok.¹⁵¹ V ďalších rokoch zvýšili základný kapitál podstatne na 500.000 korún. Stúpol aj počet strojného zariadenia, konská sila sa viac ako zoštvornásobila (930 HP).¹⁵² Vývoj turčianskomartinského pivovaru sa zračí v dvoch údajoch. Základný kapitál r. 1900 úplne splatili, teda základný kapitál sa vlastne zdvojnásobil. Bilancia r. 1895 176.200 frt. stúpla r. 1900 už na 512.674 korún.¹⁵³ Turčianskosvätomartinská továreň na nábytok pracovala r. 1900 už s 80 HP a 700 robotníkmi a mala päť dielní. Bilancia r. 1900 vykazovala 891.564 korún. Počet dielní vzrástol r. 1901.¹⁵⁴ Vývin turčianskosvätomartinskej kníhtlačiarne, založenej r. 1868, zračí sa v uvedených údajoch. Základný kapitál sa medzi rokmi 1880—1885 zdvojnásobil. Vzrast bilancie podniku sa utváral takto:¹⁵⁵

1890	57.222 frt.
1895	63.253 frt.
1900	149.773 korún
1901	153.753 korún

Avšak z tohto sme nedostali úplný obraz slovenského priemyselného kapitálu. Bude dobré, ak ukážeme iba číselnými údajmi v šiestich župách obývaných výlučne Slováckmi priemyselné podniky väčšie ako 20 robotníkov, poznamenajúc, že v uvedených podnikoch sú, prirodzene, uvedené aj podniky s cudzím kapitálom.

¹⁵⁰ Slovenský kompas 1911, 96, 98, 101, 92. R. 1869 založená martinská kníhtlačiareň a účastinárska spoločnosť vyvíjala, prirodzene, aj naďalej obchodnú činnosť. Poznamenávame, že aj r. 1884 založená turčianskosvätomartinská parná a vaňové kúpele úč. spol. boly slovenský podnik. Zástupca riaditeľa bol zo slovenského národného hnutia dobre známy Ambróz Pietor. Bol to veľmi malý podnik s 6.900 korún základným kapitálom. (Porovnaj *Compass* (Heller) 1887, 427, 1892, 501, 1897, 807).

¹⁵¹ Magyar kompass 1896/97 II. 338. Na nedostatočný vývin slovenských podnikov poukazuje aj to, že konkurencia disponovala tiež v Ružomberku (celulóžka a papiereň, úč. spol.) väčším základným kapitálom. (1.500.000 korún proti slovenským 90.000. Magyar kompass 1901/02 II, 306.)

¹⁵² *Compass* Heller 1903, 1542.

¹⁵³ Magyar kompass 1896/97, II, 347., 1901/02 II, 318.

¹⁵⁴ Magyar kompass 1896/97, II, 347., 1901/02 II, 318—9. *Compass* Heller 1903, 1495.

¹⁵⁵ Magyar kompass 1881, 338. 1891/92, 551., 1896/97 II. 348. 1901/02 II. 319. *Compass* Heller 1887, 434. 1903, 1543. Porovnaj ešte J. Francisci, Nákres povstania ustrojenia, vyvinovania sa a výsledku účinkovania kníhtlačiarско-účasťinárskeho spolku v T. Sv. Martine a jeho kníhtlačiarne za prvých dvadsaťpäť rokov (1870—1894) jeho jestvovania.

				Počet robotníkov
Oravská župa	5 priemyselných podnikov	.	.	222
Liptovská	16	„	„	2.643
Turčianska	12	„	„	1.655
Trenčianska	36	„	„	3.605
Zvolenská	40	„	„	7.853
Nitrianska	21	„	„	1.841
Spolu	130 priemyselných podnikov			17.819 robotníkov ¹⁵⁶

Uvedených šesť žúp poskytuje obraz aj o slovenskej robotnickej triede a poukazuje na zaostalé pomery. Treba poznamenať, že z uvedených podnikov menšie boli pravdepodobne v rukách slovenských mešťanov.

Väčší vývin je badať v oblasti bánk, sporiteľní a úverných družstiev.¹⁵⁷

Prirodzene, uvedené údaje neposkytujú úplný obraz o slovenských podnikoch. Sporiteľne boli aj v Krupine, Prievidzi a Nemeckej Lupči, ďalej niektoré z uvedených bánk mali aj filiálky. Týmto sa zaoberáme pri charakterizovaní prechodu do imperializmu.¹⁵⁸

miesto	majetok	zmenkové pôžičky	pôžičky na úpis	vklady	čistý zisk	peňažný obrat	základný kapitál
Nem. Lupča	93.312	46.078	23.342	58.979	1.035	378.765	2.395
Krupina	246.656	777.258	2.115	127.256	8.868	939.140	30.000
Prievidza	49.183	136.454	1.175	11.444	1.750	156.178	20.000

Z povedaného možno ustáliť, že slovenský bankový kapitál sa v čase prechodu do imperializmu ďalej zosilňoval. Najmä v deväťdesiatych rokoch sa zakladanie slovenských bánk a sporiteľní urýchlilo. Tento vývin sa nejaví len v zakladaní nových bánk, ale aj v zosilnení už existujúcich podnikov. Priznaný čistý zisk turčianskosvätomartinskej sporiteľne vzrástol asi o 33%, vklady sa zdvojnásobnily. Základný kapitál ružomberského úverného spolku, úč. spol. vzrástol na viac ako dvojnásobok. Podnik začal r. 1879 so základným kapitálom 15.000 frt. Túto sumu r. 1883 zvýšili na 30.000 frt. Desať rokov na to pri postavení filiálky v Trstenej r. 1893 vydali 400 kusov nových účastín po 50 frt. (pri kurze 75 frt.). Takto sa účastinný kapitál zdvihol na 50.000 frt. R. 1899 vydali znova 1.000 kusov 50 forintových účastín (kurz bol už 100.— frt.) a tak sa základný kapitál

¹⁵⁶ Údaje zo sčítania ľudu r. 1900.

¹⁵⁷ Údaje z ročníkov 1891/92 a 1901/02 Magyar kompass, ďalej Slovenský kompas 1913. V tabuľke sú uvedené sumy z r. 1890 vo forintoch a r. 1900 v korunách.

¹⁵⁸ (Údaje ročného uzáveru r. 1881 vo frt. Obzor, 25. februára 1882.) Poznamenávame, že podľa Slovenského kompassu boli slovenské podniky liptovskosvätomikulášska Priemyselná banka ako družstvo (rok založenia 1894) a liptovskohrádocká sporiteľňa, úč. spol. (rok založenia 1896). Slovenský kompas 23, 13.

ružomerského úverného spolku zvýšil na 200.000 korún (100.000 frt.).¹⁵⁹ Pritom sa jeho priznaný čistý zisk zvýšil na viac ako trojnásobok, suma vkladov vzrástla na viac ako dvojnásobok. Podobný, azda ešte rapídnejší vývin je badateľný v prípade najväčšej slovenskej banky, Tatra banky. Vklady vzrástli medzi r. 1890 a 1900 na šesťnásobok, suma hypotekárnych pôžičiek skoro na šesťnásobok.

Ale aj iné fakty poukazujú na vývin slovenského bankového kapitálu. V nejednom prípade sa z menších slovenských úverných družstiev vyvíjajú sporiteľne. Tak tisovecké vzájomné pomocné družstvo, založené r. 1870, r. 1896 sa pretvorilo na „tisoveckú sporiteľňu, úč. spol.“¹⁶⁰

Zosilnenie slovenského peňažného kapitálu sa zračí aj v tom, že sa slovenská buržoázia zúčastňuje na podnikoch spoločne s maďarským a židovským kapitálom, resp. zapája sa do predtým maďarských a židovských sporiteľní a bánk, teda zaujíma pozície na slovenskom trhu. Tieto banky sú:¹⁶¹

Napokon ukazujú vývoj aj slovenské úverné družstvá. Prezrime si niekoľko príkladov.¹⁶²

Väčší vývin sa dá prirodzene badať v čase medzi rokmi 1890—1900.¹⁶³

Uvedené údaje ukazujú medziiným na to, že sú viaceré také družstvá, ktoré majú podobný obrat ako menšia slovenská sporiteľňa. Takto možno potom vysvetliť premenu jednotlivých družstiev na sporiteľne.

V epoche prechodu do imperializmu je najvýznamnejšou zmenou to, že aj slovenský kapitál má niektoré charakteristické znaky imperializmu. Toto sú však iba zárodoky, veď ide o silne utláčanú buržoáziu a *ostanú zárodkami aj neskoršie, v epoche imperializmu*. Napriek tomu ide o nový zjav, o nový úsek vývinu, ktorým sa nám treba zaoberať.

Slovenský bankový kapitál je, ako sme videli, nápadne väčší ako priemyselný kapitál. Je pochopiteľné, že sa tu zjavia najprv zárodoky imperializmu. Skutočnosť, že väčšie slovenské banky zakladajú filiálky, poukazuje na príznaky koncentrácie. Tak turčianskosvätomartinská sporiteľňa otvára r. 1884 filiálku. Ružomerský účastinársky úverný spolok zakladá r. 1893 filiálku v Trstenej. Najviacej filiálok má Tatra banka: v Dolnom Kubíne (1887), v Senici (1883), vo Veľkej Bytči (1889).¹⁶⁴

Oveľa väčšieho rozsahu je centralizácia, ktorá je tak isto príznakom

¹⁵⁹ Magyar kompass 1901/02, I. 624.

¹⁶⁰ Slovenský kompass 57.

¹⁶¹ Magyar kompass 1901/02 I, 450. II. 257. II. 558. I. 464.

¹⁶² Magyar kompass 1891/92, 461, 443. 1896/97 II. 80—3.

¹⁶³ Magyar kompass 1891/92, 447, 452. 1901/02 II. 538, 546, 584, 587, 552. Poznamenávame, že okrem uvedených podnikov boli ešte slovenské družstvá. Tak v Starej Turej, Žiline, Modre (porovnaj Obzor 1881, 221, 70, 78.) ďalej v Pešti, Kisszánizló, Skalici, Senici (porovnaj Magyar kompass 1891/92 489—94. 1901/02 II, 588, ktoré existovali, ale neposlaly údaje) a pomocné spolkové družstvo vo Veľkej Vsi. (Slovenský kompass 104). Čistý zisk uvedených družstiev bol veľmi malý. Nemôžeme tieto čísla ani len zďaleka prijať ako reálne.

¹⁶⁴ Údaje zo Slovenského kompassu.

Údaje z r. 1890 (vo forintoch)

(Údaje k poznámke 163)

Firma obchodná časť	rok za- loženia	základný kapitál	celkový obrat	bilancia	čistý zisk	vkłady	zmenky	hypote- kárne pôžičky
Vzájomný po- mocný spolok, družstvo v Dlhéj	1885	10.136	niet údajov	39.249	1.289	28.136	39.050	niet údajov
Holíčský svoj- pomocný spo- lok, družstvo	niet údajov	61.698	283.212	106.609	2.749	20.788	93.266	niet údajov
Tvrdošínsky vše- obecný spori- telníčný a po- mocný spolok, družstvo	1894	35.700	niet údajov	77.465	4.281	429.235	—	—
Vzájomná po- mocná poklad- nica ako druž- stvo, Kláštor pod Znievom	1896	60.000	niet údajov	305.375	3.600	266.002	178.244	146.032
Výsocké pomoc- né požíčovné družstvo	1897	—	—	—	—	—	—	—

Údaje z r. 1900 (v korunách)

(Údaje k poznámke 164)

Firma obchodná časť	rok za- loženia	základný kapitál obchodná časť	celkový obrat	bilancia	čistý zisk	vklady	zmenky	hypote- kárne pôžičky
Vzájomný po- mocný spolok, družstvo v Dilhej	1885	40.000	niet údajov	366.508	3.220	305.823	271.622	—
Holičský svoj- pomocný spo- lok, družstvo	niet údajov	264.489	niet údajov	431.184	4.038	70.241	399.716	—
Tvrdošínsky vše- obecny sporitel- ničný a pomoc- ný spolok, druž- stvo	1894	—	—	—	—	—	—	—
Vzájomná po- mocná poklad- nica ako druž- stvo Kláštor pod Znievom	1896	—	—	—	—	—	—	—
Vysoké pomoc- né požitovné družstvo	1897	24.106	—	106.879	1.634	78.670	58.284	—

imperializmu. Môžeme bez prehnania povedať, že v dobe prechodu do imperializmu tvoria slovenské banky a sporiteľne dve skupiny, ktoré, odhliadnuc od jednej-dvoch výnimiek, patria pod vplyv turčianskosvätomartinskej sporiteľne a Tatra banky.

Pozrime si predovšetkým úzke styky týchto dvoch najväčších slovenských bánk. Juraj Vajda, Ján Kohút, Ambroz Pietor, Ján Šimko sú rovnako členmi Tatra banky a turčianskosvätomartinskej sporiteľne vo výbore, resp. dozornej komisii.

Ako držia tieto dve banky v rukách ostatné menšie slovenské sporiteľne a banky? V dozornej komisii ružomerského účastinárskeho úverného spolku sedí Jozef Houdek, generálny tajomník Tatra banky. Peter Makovický a Vladimír Makovický sú tiež členmi riaditeľstva Tatra banky a ružomerského Úverného spolku. Do záujmového okruhu Tatra banky patrí tvrdošínska Hornooravská sporiteľňa, úč. spol., žilinský pomocný spolok, úč. spol. (cez Jána Reháka), tisovecká sporiteľňa, úč. spol. (Ján Šetina), ncpalský úverný spolok, úč. spol. Vo vedení tohto podniku sedia z Tatra banky Juraj Čajda a Ondrej Polerecký, z úverného spolku v Turč. Sv. Martine Ján Čičmanec.

Aj vzájomný pomer západoslovenských bánk ukazuje centralizáciu. Do záujmového okruhu banky v Novom Meste n. V. patrí Myjavská banka, úč. spol. a cez ňu Ludová banka, úč. spol., pre Trnavu a okolie.¹⁶⁵

Imperialistický charakter sa ešte väčšmi odzrkadľuje splynutím priemyselneho a bankového kapitálu. V tomto vzťahu môžeme konštatovať, že každá väčšia slovenská účastinárska spoločnosť je v úzkom spojení s Tatra bankou, s turčianskosvätomartinskou účastinárskou sporiteľňou a ružomerským účastinárskeým úverným spolkom. Napokon teda tvorily slovenské peňažné ústavy a priemyselné podniky jednotný celok. Preskúmajme toto podobne, ako sme to urobili vyššie. Riaditeľ ružomerskej továrne na drevený a papierový materiál, úč. spol., Peter Makovický je súčasne i riaditeľom ružomerského úverného spolku. Vo vedení továrne je aj Jozef Houdek, člen riaditeľstva, resp. dozornej komisie Tatra banky a ružomerského úverného spolku. Okrem toho ešte patrí továreň na drevolátku, úč. spol. cez osobu Jozefa Burjána, Jána Kralička, Jána Kronca st., Karla Körmandyho, Vladimíra Makovického, Sama Starka, Jána Vlašáka, Daniela Vlkolinského bezprostredne k ružomerskému úvernému spolku a cez tento ústav do záujmového okruhu Tatra banky. Tu treba osobitne poznamenať, že Daniel Beniač je členom riaditeľstva Tatra banky, Ružomerského úverného spolku a Ružomerskej továrne na drevolátku.

Turčiansky pivovar, úč. spol. patrí do záujmového okruhu dvoch slovenských bánk v Turč. Sv. Martine. Riaditeľ je Jozef Capko z turčianskej sporiteľne. Toto spojenie ukazuje aj Ján Čičmanec, člen dozornej komisie. Tatra banka uplatňuje svoj vplyv cez Jozefa Fábryho, ktorý je členom riaditeľstva Tatra banky a jedným z vedúcich turčianskeho pivovaru. Tak isto závisí od týchto dvoch bánk aj turčianskosvätomartinská továreň na

¹⁶⁵ Doterajšie údaje slovenských bánk z Magyar kompass 1890/91 a 1901/02.

nábytok, úč. spol. Okrem už spomenutého Jozefa Capka predstavujú vo vedení tohto podniku sporiteľňu Pavol Mudroň a Matúš Dula, riaditeľ a zástupca riaditeľa účastinárskej sporiteľne, ďalej Andrej Halaša, člen riaditeľstva. So strany Tatra banky sa na vedení podniku zúčastňujú medziiným Žigmund Pauliny-Tóth, generálny riaditeľ, členovia riaditeľstva Jozef Fábry a Ján Vanovič. — Podobná je situácia aj v turčianskosvätomartinskej kníhtlačiarni, úč. spol. Vo vedení kníhtlačiarnie nám treba vymenovať už dobre známe mená, Andreja Halašu, Žigmund Pauliny-Tótha, Ambróza Pietra, Pavla Mudroňa, ktorí reprezentujú zčasti Tatra banku, zčasti turčianskosvätomartinskú sporiteľňu.¹⁶⁶

Na zárodoky imperialismu poukazuje aj ten fakt, že tá istá osoba sa zúčastňuje na vedení viacerých podnikov. Sú to — aby som spomenul len niekoľkých — Daniel Beniač, Jozef Capko, Matúš Dula, Štefan Fábry, Andrej Halaša, Jozef Houdek, Pavol Mudroň, Peter a Vladimír Makovický, Ambroz Pietor. Nie je náhoda ani to, že tieto osoby vedú aj slovenské politické hnutia, označujúce tým, že aj v epoche prechodu do imperialismu — teda už za nových pomerov — sú hospodárske úsilia slovenskej buržoázie nerozlučne späté s národnými politickými a kultúrnymi hnutiami.¹⁶⁷

Pri prehľade vývinu slovenskej buržoázie by bol obraz jednostranný, keby sme nepoukázali aspoň rámcovo opätovne na to, že slovenský trh vo vzťahu k bankám a sporiteľňam ovládal maďarský kapitál. V tom čase bolo na Slovensku činných 91 maďarských, resp. rakúskych bánk a sporiteľní, teda podstatne viac — pravda, disponovaly aj s oveľa väčším kapitálom — ako slovenských.¹⁶⁸ Krajinské ústredné úverné družstvo, ktoré patrilo maďarskému kapitálu, malo aj v malých, čisto slovenských obciach odbočky. Tak v Tekove štyri, v Gemeri tri, v Honte jednu, v Nitre 55, v Bratislavskej župe 8 a v Trenčianskej 9 v rozličných obciach.¹⁶⁹

Nemyslíme si však, že sa maďarského a rakúskeho kapitálu, ktorý bol vo veľkej prevahe, shora načrtnutý vývin slovenskej buržoázie nedotkol. Len niekoľko príkladov. Turčianskosvätomartinská továreň na nábytok, úč. spol., zakúpila továreň na ohýbaný drevený nábytok Dobrovič a spol., úč. spol., teda rozšírovala sa na úkor maďarského kapitálu. Podobná je zčasti situácia v Ružomberku, kde je slovenská banka zo všetkých bánk najsilnejšia. Tu poznamenávame, že aj v ružomerskej priemyselnej banke je slovenský kapitál (priemyselná banka má viac takých členov v riaditeľstve, ktorí sú aj v slovenskej banke). Podobná je situácia v Turčianskom Sv. Martine, kde sú dve najsilnejšie slovenské banky. V Trnave je slovenská banka najslabšia, ale predsa disponuje značným obchodom.¹⁷⁰ Nie je teda náhoda, že na silnejúcu slovenskú buržoáziu padajú stále väčšie ob-

¹⁶⁶ Údaje vzťahujúce sa na spojenie bankového a priemyselného kapitálu, tamže. Poznamenávame, že turčianskosvätomartinské parné a vaňové kúpele patrily cez osobu Ambróza Pietra do záujmového okruhu martinskej sporiteľne.

¹⁶⁷ Porovnaj viac ráz citované dielo s. Stalina.

¹⁶⁸ Porovnaj údaje Magyar kompass.

¹⁶⁹ Magyar kompass 1901/02 II, 483—487.

¹⁷⁰ Magyar kompass 1901/07 II, 318—19: 547—8; 756.

medzenia, národnostný útlak sa stupňuje. Boj medzi vládňúcou maďarskou a utláčanou slovenskou vládňúcou triedou sa voostruje. Župani vo svojich hláseniach upozorňujú stále viac na „nebezpečné panslavistické pletichy“ slovenských sporiteľní. Turčiansky župan píše r. 1893: „Ich mocné zbrane (rozumej slovenskej buržoázii, EA) sú turčianskosvätomartinská slovenská sporiteľňa a jej filiálka v Liptovskom Svätom Mikuláši, ďalej Tatra banka a jej dolnokubínska, senická a trenčianska filiálka...“ Turčianskosvätomartinská sporiteľňa má „čistý zisk 30.000 forintov, z toho vydáva ročnú dividendu len 6.000 forintov, zvyšných 24.000 forintov ide zčasti na platy úradníkov, ostatné peniaze používajú na národné ciele.“ „... turčianskosvätomartinská sporiteľňa... násilne vplýva zčasti na pospolitý ľud, závisiaci od nej pre zadlženosť, ale aj na politický postoj inteligencie — s druhej strany snáša so súhlasom vedúcich a účastinárov veľkú časť nákladov potrebných na národnostné štvanie.“¹⁷¹ Prirodzene, po takýchto Poznemenávame, že maďarské vládňúce triedy hatily aj založenie Tatra banky. Porovnaj citované pramene Kemény G. G. a predsedn. min. vnútra 1884, 3842 pod nápisom „pod názvom Tatra banka hodlajú založiť v Hornouhorsku bankový spolok, možno rátať s panslavistickými pletichami“.

hláseniach nasledoval tvrdý útlak.

Ako sa bráni slovenská buržoázia proti vzrastajúcemu tlaku? S jednej strany sa chce demagogicky postaviť po boku slovenského ľudu, stavia sa ako by bola predstaviteľom ľudu, s druhej strany zanecháva pasivitu a vystupuje s politikou aktivity, napokon sa usiluje o svoje hospodárske zosilnenie. Preskúmajme tieto otázky podrobnejšie.

Slovenská buržoázia sa už od štyridsiatych rokov usiluje o to, aby postavila za seba masy slovenského roľníctva. Kým do júna 1848 slúžilo toto úsilie slovenskej buržoázii pokroku, po r. 1849 a ešte viac v dobe prechodu do imperialismu stály tieto ciele v službách reakcie. Nemôže byť sporné, že slovenská buržoázia chcela v tomto období vývinu dosiahnuť demagogickými heslami ututlanie triedneho boja, svádzanie slovenského roľníctva. S touto demagogiou sa stretávame na každom kroku v časopisoch, predstavujúcich rozličné skupiny slovenskej buržoázii. Národné noviny žialia v istom článku nad hladovaním ľudu a vysvetľujú, že najväčšou príčinou biedy ľudu je národnostný útlak. Slovenská buržoázia teda odvádza pozornosť od triedneho boja prebiehajúceho v rámci slovenskej spoločnosti a stavia do popredia národnostnú otázku, pričom sa vydáva za predstaviteľku záujmov slovenského ľudu. „Základom biedy je zanedbávanie ľudu, nestaranie sa oň, *nenávisť* voči nemu (nie slovami — ó, nie, pekných slov počuje dosť, ale ide o skutočnú *nenávisť*). Táto *nenávisť* sa neprejavuje len tým, že sa nestarajú o ľud, ale aj tým, že keď sa oň starajú, približujú sa k nemu jedom morálneho nátlaku, „*óvodami*“ (detskými opatrovnami), s „*terem-tette*“ (hromžením) a celým arzenálom odnárodňovacieho šovinizmu.“¹⁷² Článok v ďalšej časti vysvetľuje — príznačným spôsobom pre stanovisko buržoázii — že „vždy bola a vždy bude bieda“, potom si ďalej ľubuje

¹⁷¹ Predsedníctvo ministerstva vnútra 1893, 1072, Krajinský archív, Budapest.

¹⁷² Náš ľud hladuje! NN.

v úlohe ochrancu slovenského ľudu: „Keď celá krajina, keď *státisíce sú vystavení stálemu alebo čiastočnému hladu*, ak státisicom sa nedovolí, aby sa nasýtily čestným spôsobom, tam už nie je na vine príroda alebo akési nešťastie, ale zlovôľa alebo absolútna neschopnosť vyšších a nižších úradníkov.“¹⁷³

Svetozár Hurban-Vajanský, jeden z vedúcich koryfejev konzervatívnej slovenskej buržoázie, neštíti sa prelievať krokodílie slzy nad majetkami exekvovaných slovenských chudobných roľníkov a nad stále sa drobiacimi pozemkami. Vtedy, keď sa slovenská buržoázia na tomto všetkom zúčastňuje, Hurban Vajanský bez mihnutia okom nadhodí potrebu zahatenia tohto procesu. „Teraz poznamenávame iba toľko, že najistejší spôsob ochrany nášho ľudu je silná, systematická práca. Ak chceme priniesť obeť za náš národ, musíme sa stať dobrodincami svojho národa, *hoci aj proti vôli ľudu*. Musíme vytrhnúť ľud zo spárov úžery a z atmosféry opilstva. Toto sa musí podariť. Nemôžeme sa už ďalej pozerieť na duševný a hmotný úpadok slovenského ľudu, dosť bolo už obetí, ak iní milujú a uctia svoj národ, ukážeme, že aj my milujeme svoj národ a svoju lásku uskutočníme činmi.“¹⁷⁴ Pravda, skutočnosť bola celkom iná ako tieto krásne slová. Malé pozemky a peniažky slovenského ľudu vandrovaly nie naposledy do slovenských bánk. Slovenské chudobné roľníctvo skúsilo na vlastnej koži „dobrodenia“ slovenskej národnej buržoázie, a preto z väčšej časti nepodľahlo tejto demagogii.

Táto demagogia slovenskej buržoázie nebola namierená len proti slovenskému chudobnému roľníctvu, ale aj proti slovenskému robotníctvu. Časopis slovenských klerikálov píše v jednom článku o ťažkej práci robotníkov, ktorej plody strčia kapitalisti do vrečka. Potom stavia otázku, ako by bolo možné tomu odpomôcť. Odpoveď nemešká: „Spojme sa v spolkoch podľa odborov. Gazda v gazdovskom, remeselník v remeselníckom, mešťan v meštianskom, obchodník v obchodníckom spolku.“¹⁷⁵

Aj Národné noviny sa usilujú svádzať slovenskú robotnícku triedu. „Nie sme prívržencami socialistických prechmatov a neveríme, že všetko, čo sa stáva pod týmto heslom, pochádza z čistého prameňa. Ale ani zďaleka nedržíme s pánmi, so zradcovskými brucháčmi, ktorí sa zpoza žandárskeho bajonetu pyšne pozerajú na robotníkov a na ich úsilie o rovnoprávnosť. Povedzme aj to, že sa môžeme len radovať, keď vidíme u robotníkov úsilie o duchovné oslobodenie, o vzdelanie, ľudskú poctivosť, nezávislosť. Musíme len želať, keď si už ani iné nepovšimneme, ako tisíce a tisíce slovenských robotníkov, kamenárov, nádenníčky, nádenníkov, ktorí

¹⁷³ Tamže. Lichard v Obzore považuje za potrebné, aby sa slovenská buržoázia postavila na čelo slovenského ľudu a starala sa o všemožný vývin slovenského národa. Starajme sa o všestranný pokrok nášho ľudu! Obzor 1881, 5. január.

¹⁷⁴ Svetozár Hurban-Vajanský, Agrárny ľud, NN 1880, č. 16 (Zdôraznenie autorovo.) O podobnej demagogii svedčí iný článok Hurbana-Vajanského, Naše dediny, NN 1882, č. 114.

¹⁷⁵ Ľudové noviny 1896, č. 1.

stavajú na brehoch Dunaja (rozumej v Budapešti) paláce pre boháčov a štát, aby vedeli za tieto paláce platiť dane v Liptove, na Orave, v Trenčíne. Veľká časť týchto robotníkov sú bieli otroci, ktorí živoria na otrockom chlebe hrdých a sýtych. — Nesledovali by sme národnostnú politiku, keby nám boli ľahostajné hnutia o rovnoprávnosť. Vieme zo skúsenosti, ako chutí národné otroctvo, preto chápeme aj hmotné otroctvo.¹⁷⁶ Stále silnejúcu robotnícku triedu nepomýlila táto nacionalistická demagogia a vzrastajúce slovenské robotnícke organizácie odzrkadľovali zosilnenie slovenskej robotníckej triedy. Teda demagogia slovenskej buržoázie nemala úspech ani u slovenského chudobného roľníctva ani u robotníckej triedy. Túto demagogiu ako vytýčený cieľ sme pozorovali iba s jednej strany: slovenská buržoázia hľadala základňu v slovenskom roľníctve a v robotníckej triede na podporovanie svojho boja proti národnému útlaku. Druhá strana tejto otázky je práve taká dôležitá. So zosilnením slovenskej buržoázie a v dôsledku toho so stupňujúcim útlakom súčasne sa vyostroval triedny boj vnútri slovenskej spoločnosti. Demagogia slúžila na jeho odzbrojenie. So vzrastajúcim národným útlakom a stále sa zostrujúcim triednym bojom súvisí, že slovenská buržoázia chcela ďalej silnieť, stať sa schopnejšou konkurencie v svojom boji proti maďarským vládnucim triedam a silnejšou v utláčaní vlastnej robotníckej triedy a chudobného roľníctva. Preto postupne vystupuje z pasivity a chce vykročiť predovšetkým v oblasti hospodárskeho života.

Národné noviny poukazujú na rozširovanie cudzieho kapitálu na Slovensko a označujú úlohy slovenskej buržoázie na zvýšenie jej hospodárskej sily. „Bez hlbších národohospodárskych vedomostí stačí pozerat otvorenými očami tým smerom, ktorým sa veci vyvíjajú — a človek dojde k zarmucujúcemu poznatku: ak bude všetko pokračovať u nás tak ako doteraz, ak sa budú tak málo starať o vytvorenie hospodárskych podmienok blahobytu... tak o dve tri desaťročia bude na našej krásnej rodnej zemi vládnuť iný národ, niekoľko cudzích finančných oligarchov, ktorý nás so svojím kapitálom vnútornou, celkom zákonitou cestou pomaly, ale iste odbavia aj s našim skromným majetkom. Tak že my, ktorí sme tu autochtoni, ktorí sme tu vyrástli medzi vrchmi, z nás alebo z našich potomkov budú od otrokov horší proletári, ktorí nebudú vlastníť ani toľko, kde by hlavu položili. Budú nás vykorisťovať, z našej ťažkej práce, z nášho potu si pokúpia lesklé diamanty a iné skvosty a nám z užitku našej práce nedajú ani toľko, aby sme s rodinami mohli ľudsky žiť...¹⁷⁷ Toto je hlas slovenskej buržoázie, žijúcej pod ťažkým národným útlakom, z ktorého jasne vyznieva popri demagogii úsilie o hospodárske zosilnenie slovenskej buržoázie. Článok označuje aj úlohy: spojiť peňažný kapitál do čím väčších spolkov.¹⁷⁸

¹⁷⁶ NN 13. júna 1895, č. 68.

¹⁷⁷ NN 1885, č. 15 z 15. februára.

¹⁷⁸ Tamže. Poznnamenávame, že obľúbenou myšlienkou slovenskej buržoázie bolo aj v tom čase zakladanie hospodárskych spolkov, ktoré by, disponujúc

V epoche prechodu do imperialismu prekračuje slovenská buržoázia úsilie na zakladanie spolkov, príznačné na sedemdesiate a osemdesiate roky. Usiluje sa aj o zakladanie účastinárskych spoločností. Koncom deväťdesiatych rokov rozhodli založiť v žilinsko-rajeckej doline slovenský cementový priemysel. V Národných novinách vyšla výzva, aby kupovali účastiny. Výzva poukazuje na čakaný zisk a upozorňuje slovenskú buržoáziu na to, aby cudzinci nevyužili možnosti spojené s postavením továrne.¹⁷⁹

Slabšia slovenská buržoázia volá na pomoc český kapitál proti maďarskému kapitálu, spojenému s rakúskym. Najoduševnejší propagátori československej vzájomnosti boli podľa časopisu buržoázie pomenovaní hlasisti. Milan Hodža, jeden z vodcov hlasistov, píše: „Slovanskí bratia, uskutočnime vzájomnosť tam, kde sa to najlepšie dá a kde prinesie najviacej plodov. Uskutočnime vzájomnosť v hospodárskej práci. Ak nám to neposkytnú Maďari, nemôžu nám vyčítať, keď sa obrátíme na iných.“ „Pestujeme československú vzájomnosť aspoň tým, že my chudobní a neskúsení sa učíme od svojich českých a moravských bratov, ktorí sú bohatí a vzdelaní...“ Potom vyzýva Čechov, aby podporovali Slovákov hospodárskymi prostriedkami. „Slovensko so svojimi bohatými prírodnými pokladmi je vydané na pospas nemeckých špekulantov... Maďarská rasa je hospodársky prislabá na to, aby vedela konkurovať Nemcom. Vy ste silní, obozretní a vzdelaní. Podťte sem k nám pod Tatry a obrábajte naše lúky vo vašom a našom záujme. Štátu je jedno, kto používa túto pôdu, či cudzí Nemec alebo vy a nám je to pomoc, lebo vo vás ctíme svojich pokrvných bratov.“¹⁸⁰

Československá vzájomnosť mala pokrokové črty — aby som spomenul iba jednu, spojenectvo dvoch príbuzných národov proti národnému útlaku — ale slovenská buržoázia v svojom úsilí, aby zosilnela aj hospodársky, predala českému kapitálu aj nezávislosť svojej krajiny. Český kapitál aj využil túto možnosť, pokiaľ to maďarský a rakúsky kapitál dovoľoval. K tomu došlo skôr v epoche imperialismu. Iba jeden príklad. Národné noviny uverejňujú spoločnú výzvu českej a slovenskej buržoázie zo dňa 15. februára 1902 na zakúpenie účastín turčianskovätomartinskej celulózky. Táto výzva poznamenáva, že z podniku vyplynie zisk, medziiným aj preto, lebo na Slovensku je lacná pracovná sila.

Hlasisti boli oproti cárskej ruskej orientácii prívrženci opretia sa o českú buržoáziu. Prítom stálo v centre ich politiky rozvinutie vlastných síl, zosilnenie ich hospodárskej moci. Preto začali hlasisti ostrý boj proti politike pasivity slovenskej konzervatívnej buržoázie.¹⁸¹

väčším kapitálom, mohli lepšie bojovať proti útlaku. Porovnaj Spolky NN 1882, z 28. septembra, č. 114.

¹⁷⁹ NN 1898, č. 279.

¹⁸⁰ Milan H o d ž a, Hospodárska politika, Slovenské listy z 24. decembra 1898, č. 6.

¹⁸¹ Všetky tieto úsilia sa zračia v Hodžovej publicistickej činnosti. V článku Národný priemysel (Slovenský denník 1900, č. 20) píše o význame slovenského priemyslu: „Starajme sa o to, aby kožiarsky priemysel ostal v našich rukách“.

Na základe doteraz povedaného môžeme konštatovať, že slovenská buržoázia sa v dobe prechodu do imperialismu ďalej vyvíjala. Napriek stupňovanému národnému útlaku, ktorý sa stával vždy neznesiteľnejším aj v hospodárskom ohľade, vznikaly slovenské priemyselné podniky a slovenský bankový kapitál sa stále zosilňoval. Po stopách tohto vývinu môžeme na pomerne slabom slovenskom kapitále pozorovať príznaky imperialismu, pravda, iba v zárodku. Súčasne však, keď zdôrazňujeme vývin, musíme zdôrazniť aj to, že na slovenskom národnom trhu panoval s rakúskym kapitálom spojený maďarský kapitál. Všetko toto stupňovalo národnostné boje. So zosilnením slovenskej buržoázie nevzrastal však iba národnostný boj, ale vyostroval sa aj vnútri slovenskej spoločnosti boj slovenskej buržoázie a slovenskej robotníckej triedy. Toto všetko vysvetľuje hospodárske úsilie slovenskej buržoázie a jej demagogiu, smerujúcu na odzbrojenie hnutí slovenského roľníctva a robotníckej triedy. S týmto úzko súviselo obnovenie politiky aktivity, na čele ktorej stáli hlasisti. Aké príčiny mala slovenská buržoázia bezprostredne na likvidovanie politiky pasivity?

1. V priebehu vývinu priemyslu na Slovensku rástla tak početne, ako aj po stránke uvedomovania slovenská robotnícka trieda. Strach pred robotníctvom zaktivizoval slovenskú buržoáziu, ktorá sa stávala v priebehu vývinu stále viac vykorisťovateľkou.

2. Táto doba ďalej vyostčuje protiklady na trhu. Po stopách imperialistického vývinu cudzí kapitál natoľko zosilnel, že slovenská buržoázia musela zanechať pasívnu resistenciu.

Tieto otázky, prirodzene, sú úzko späté a určujú politiku slovenskej buržoázie, ďalej označujú cestu slovenskej buržoázie aj v epoche imperialismu.

— V článku Všeobecné ozbrojenie (Slovenské listy z 3. septembra 1898) zdôrazňuje vývin síl slovenskej buržoázie. V článku Ako sa bránia Rumuni proti maďarčeniu (Slovenské listy z 19. novembra 1898) bojuje proti pasivite príkladom Rumunov.